

บทที่ 3

กฎหมายมั่งรายศาสตร์ : กฎหมายครอบครัว

ที่มาของกฎหมายมั่งรายศาสตร์¹

กฎหมายมั่งรายแต่ละฉบับมีโครงสร้างและเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน น่าจะสันนิษฐานได้ว่ากฎหมายเหล่านี้มีต้นฉบับมาจากที่เดียวกันคือ กฎหมายมั่งรายศาสตร์ จากการศึกษาสำรวจและปริวรรต ของนักวิชาการ มักพบว่า กฎหมายล้านนามักจะปะปนกับเอกสารคัมภีร์โบราณประเภทอื่น ๆ ในหอธรรม หรือหอพระไตรปิฎกในวัดต่าง ๆ

กฎหมายของล้านนานั้นนับว่าเป็นกฎหมายที่มีแบบอย่างเฉพาะของตนเอง โดยมีที่มาจากจารีตประเพณีท้องถิ่น ซึ่งผู้ปกครองได้นำมาตราเป็นกฎหมาย หรืออีกนัยหนึ่งก็คือกฎหมายจารีตประเพณี (Customary Law) โดยกฎหมายดังกล่าวใช้บังคับสังคมล้านนาสืบทอดกันมาโดยไม่เปลี่ยนแปลงเนื้อหามากนัก เมื่อประเพณีทางสังคมเปลี่ยนแปลงน้อยหรือไม่เปลี่ยนแปลงกฎหมายจึงไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหามากนัก เพียงแต่มีการเพิ่มกฎบางอย่างเข้าในเนื้อหาของกฎหมายเพื่อให้เหมาะกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป²

งานศึกษาของ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เรื่อง “กฎหมายล้านนาไทย” ได้ให้รายละเอียดที่มาของกฎหมายมั่งรายว่า กฎหมายฉบับเก่าของอาณาจักรล้านนา คือกฎหมายมั่งรายศาสตร์ หรือวินิจฉัยมั่งราย ตราขึ้นโดยพ่อขุนมั่งรายปฐมกษัตริย์ของอาณาจักรล้านนา เป็นกฎหมายที่เก่าแก่ที่สุดของอาณาจักรล้านนาที่ใช้เป็นหลักในการปกครองจัดระเบียบสังคม พิจารณาคติความ ฯลฯ และใช้กฎหมายดังกล่าวสืบเนื่องมาตลอดสมัยราชวงศ์มังรายปกครองล้านนา จนกระทั่งถึงสมัยพม่าปกครองพม่าก็ยังใช้กฎหมายล้านนาเป็นหลักในการปกครอง และใช้สืบเนื่องมาจนถึงสมัยการปกครองของเจ้าเจ็ดตน สืบเนื่องจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

¹ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, “กฎหมายล้านนาไทย”, รวมบทความวิชาการล้านนาคดี, (เชียงใหม่ : สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2542), หน้า 236-252.

² อติศร ศักดิ์สูง, สตรีในสังคมเชียงใหม่สมัยวงศ์เจ้าเจ็ดตน พ.ศ. 2339 – 22476, หน้า 5.

โดยทั่วไปกฎหมายมีที่มาได้หลายทาง เช่น ได้จากจารีตประเพณี ได้จากคำวินิจฉัยคดีของ
ประมุข ได้จากการที่ผู้ปกครองบัญญัติขึ้นเป็นกฎหมายและนอกจากนี้ยังอาจจะได้จากกฎหมายอื่น ๆ
ด้วย สำหรับกฎหมายล้านนาที่พบในโบราณหรือธรรมศาสตร์ต่าง ๆ มักเป็นกฎหมายที่ได้จาก
ผู้ปกครองบัญญัติขึ้น และจากคำวินิจฉัยของผู้ปกครอง สำหรับกฎหมายที่ได้จากจารีตประเพณี มักจะ
พบปะปนอยู่ในวรรณกรรมหรือคำสั่งสอนต่าง ๆ เช่น “คำสอนพญามังราย” “โคลงวิสูตรสอนโลก” ฯลฯ ซึ่ง
ไม่เด่นชัดเหมือนกับกฎหมายที่กำหนดบทลงโทษไว้ชัดเจน เหมือนสองประเภทข้างต้น

กฎหมายล้านนาที่ได้มาจากการที่ผู้ปกครองบัญญัติขึ้นมักพบทั่วไป เพราะผู้ปกครองหรือ
ประมุขบ้านเมืองมีอำนาจสูงสุดในการปกครองมีอำนาจในการออกกฎหมาย ซึ่งกฎหมายที่ผู้ปกครอง
ประกาศนี้มีข้อสังเกตบางประการ คือ มีความสืบเนื่องกันไป กล่าวคือ ผู้ปกครองพระองค์ก่อน
ได้ประกาศใช้กฎหมายใดไว้แล้วผู้ปกครองที่ปกครองสืบมาจะไม่ยกเลิกกฎหมายนั้นแต่จะใช้
ปกครองสืบไป โดยจะถือเป็นประเพณีที่จะไม่ละทิ้งจารีตเก่าหรือสิ่งที่ผู้เกิดก่อนได้กำหนดไว้
ลักษณะความเชื่อเช่นนี้ มิได้ปรากฏเฉพาะบทบัญญัติของกษัตริย์เท่านั้น แม้คนที่ตายแล้วได้
สั่งความไว้เช่นใด ผู้เป็นลูกหลานก็ต้องถือปฏิบัติตามคำสั่งนั้นทุกประการ เชื่อว่า “คำผีตาย” หรือ
คำสั่งผู้ตายสำคัญมากผู้ใดละทิ้งหรือไม่ปฏิบัติตามที่สั่งจะพบกับความพินาศภัยแน่นอน
ด้วยลักษณะประเพณีหรือจารีตเช่นนี้ คำสั่งสอน กฎหมายต่าง ๆ ที่ได้ปฏิบัติตามแต่ก่อนจึงไม่ยกเลิก
คงใช้บังคับกันสืบมา ข้อนี้มีผลให้กฎหมายล้านนาไทยมีความสืบเนื่องกันตลอดมาก็อาจเป็นไปได้
เพราะได้พบข้อความเรื่องเดียวกันในกฎหมายเกือบทุกฉบับของล้านนาซึ่งข้อบัญญัติของกฎหมายที่
เหมือนกันอาจจะสันนิษฐานได้สองทาง คือ อาจจะเป็นการใช้กฎหมายเดียวกันสืบต่อมาไม่นิยม
แก้ไขเปลี่ยนแปลง จะเปลี่ยนแปลงเฉพาะคำปรับเท่านั้น ซึ่งแสดงถึงความสืบเนื่องในกฎหมายล้านนา
หรือการที่กฎหมายบัญญัติเรื่องเดียวกัน เพราะเป็นเรื่องสำคัญในสังคม ดังนั้นกฎหมายทุกฉบับจึงมี
ข้อบัญญัติที่เหมือนกันทุกยุคทุกสมัยมาก็อาจเป็นไปได้จึงไม่อาจจะหาข้อยุติที่แน่นอนได้

จากการที่พุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองในล้านนาไทยดังกล่าว จึงทำให้พุทธศาสนามี
อิทธิพลต่อสังคมล้านนามาก ในด้านกฎหมายสันนิษฐานว่า พระวินัยของพุทธศาสนาหรือกฎหมาย
สำหรับผู้ปกครองสงฆ์ได้มีอิทธิพลต่อกฎหมายบ้านเมืองด้วย โดยทำให้รูปลักษณะของกฎหมายใน
ล้านนา ตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยที่ได้มีการนำเอาพระวินัยและ
หลักธรรมในทางศาสนาเข้ามาเปรียบเทียบในกฎหมายล้านนาด้วย จากการศึกษาในกฎหมายล้านนาทุก
สมัย จะพบว่ากฎหมายที่ระบุศักราชว่าเขียนขึ้นในสมัยหลังจากสมัยของพระเจ้าติโลกราชเป็นต้น
ไปจนถึงสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนนั้น ได้รับอิทธิพลจากพระวินัยของพุทธศาสนาอย่างชัดเจน ทั้งนี้จะ
ไม่พบอิทธิพลพระวินัยสงฆ์ปรากฏในกฎหมายที่เขียนขึ้นในตอนต้นของราชวงศ์มังราย หรือในมัง
รายศาสตร์ ตอนต้นเลย นอกจากนี้ ในกฎหมายลักษณะตัดถ้อยต่อคำซึ่งกล่าวถึง การพิจารณาตัดสิน

ความต่าง ๆ ในสมัยพระเจ้าอโศก ซึ่งเป็นสมัยแรกที่พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ได้เข้ามาในเมือง เชียงใหม่ ในสมัยพระเจ้าอโศกนี้ก็ไม่พบหลักฐานที่แสดงถึงการนำเอาพระวินัยพุทธศาสนาเข้ามา เปรียบเทียบกับกฎหมายของบ้านเมือง แต่พบว่าได้มีการปรึกษาพระภิกษุในการพิจารณาคดีแล้ว ดังนั้นอาจจะสันนิษฐานได้ว่า ตั้งแต่สมัยพ่อขุนมั่งรายเรื่อยมาจนถึงสมัยพระเจ้าอโศกนั้น ไม่ปรากฏ อิทธิพลของพระวินัยพุทธศาสนาในกฎหมายล้านนาไทยเด่นชัดมากนัก

พระวินัยพุทธศาสนาถูกนำมาใช้ในกฎหมายล้านนาไทย ตั้งแต่สมัยใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่สันนิษฐานว่าน่าจะนำมาใช้ตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นต้นมา ด้วยพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ถึงขีดสูงสุด และพระเจ้าติโลกราชก็ทรงเลื่อมใสและให้ความอุปถัมภ์แก่พุทธศาสนาและอาจจะ เป็นได้ที่พระเจ้าติโลกราชอาจจะต้องการสร้างสังคมล้านนาไทย ให้เป็นสังคมแบบพุทธศาสนาเป็นหลัก สำคัญในการดำเนินชีวิต รวมทั้งการควบคุมสมาชิกในสังคมด้วยการนำเอาพระวินัยสงฆ์ ที่ พระพุทธเจ้าบัญญัติขึ้นปกครองสงฆ์มาใช้ในการปกครองบ้านเมือง และได้เชิญพระสงฆ์ให้มา มีส่วนร่วมในการตัดสินความต่าง ๆ ด้วย พระวินัยสงฆ์ได้ถูกนำมาใช้เปรียบเทียบกับกฎหมาย บ้านเมือง เป็นการเปรียบเทียบระหว่างความผิดของสงฆ์หรือพุทธจักรกับความผิดทางบ้านเมือง หรืออาณาจักรเรียกว่า หนศาสนาเทียบกับหนกฤษหส์หรือคคิโลกเทียบกับคคิธรรม และสันนิษฐาน ว่าการนำวินัยสงฆ์มาใช้ในกฎหมายเป็นการแสดงถึงความถูกต้องของทางบ้านเมืองในการออก กฎหมายโดยนำมาใช้ร่วมกับกฎหมายของสงฆ์เท่ากับเป็นการแสดงว่ากฎหมายบ้านเมืองนั้นออกมา โดยไม่ขัดต่อ “ธรรม” ในพุทธศาสนา ซึ่งอาจจะช่วยให้กฎหมายบ้านเมืองศักดิ์สิทธิ์ขึ้นก็เป็น ได้ หลักฐานต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นถึงการนำเอาพระวินัยทางศาสนามาใช้กับกฎหมายบ้านเมือง โดยได้กล่าวอ้างและเขียนไว้ในกฎหมายต่าง ๆ ที่ระบุศักราชว่าเขียนขึ้นอย่างน้อยหลังจากรัชกาล ของพระเจ้าติโลกราช

กฎหมายล้านนาไทยนอกจากจะสันนิษฐานว่า ได้รับอิทธิพลจากพระวินัยพุทธศาสนา แล้วยังอาจจะได้อิทธิพลพระธรรมศาสตร์ของศาสนาฮินดูด้วย โดยสันนิษฐานว่าล้านนาไทย คง ได้รับพระธรรมศาสตร์มาจากมอญ ซึ่งมอญเรียกว่า “ธัมมสัทถ” มอญได้รับเอาพระธรรมศาสตร์ หรือมนุธรรมศาสตร์มาจากอินเดียโดยแปลจากภาษาเดิม คือ ภาษาสันสกฤตมาเป็นภาษามคธ แล้ว ต่อมาจึงแปลเป็นภาษารามัญคัมภีร์ธรรมศาสตร์มีหลายฉบับที่น่าสนใจคือ ฉบับของกษัตริย์ฟ้ารั่ว (Warenu) ซึ่งเรียกว่ามนุธรรมศาสตร์ธรรม (Manu Dhammasatham) เพราะได้แปลโดยตลอดทั้งเล่ม จากฉบับเดิมและไม่ได้แก้ไขเพิ่มเติมแต่อย่างใด เมื่อมอญใช้พระธรรมศาสตร์ในการปกครอง บ้านเมืองซึ่งมีศูนย์กลางที่เมืองพะโค แล้วต่อมาได้เสียดำนาจให้แก่พม่า พม่าก็ได้รับเอาพระธรรมศาสตร์ มอญนี้มาใช้ด้วย เนื่องจากพระธรรมศาสตร์เป็นกฎหมายที่ใช้ในหมู่พวกอารยันต้นนับถือศาสนาฮินดู เมื่อมอญซึ่งนับถือศาสนาพุทธนิกายหินยาน จึงได้นำเอาพระธรรมศาสตร์มาแก้ไขให้เป็นเรื่องราวทาง

พุทธศาสนา เช่น ได้ตัดทอนวิธีการบางอย่างของพราหมณ์ออกไปได้แก่ การให้สัตย์ปฏิญาณตน การล้างบาปและการทรมานตนเพื่อล้างบาป เพื่อให้เป็นหนังสือฝ่ายพุทธศาสนา กฎหมายธรรมศาสตร์ คงได้แพร่หลาย จากมอญเข้ามาทางดินแดนทางภาคเหนือของไทย หรือต่อมาเรียกว่า ล้านนา ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า กฎหมายนี้เข้ามาในสมัยใด แต่สันนิษฐานว่าแคว้นต่าง ๆ ในสมัย โบราณ เช่น แคว้นหริภุญไชย เชียงแสน หริภุญไชย พุกาม คงจะได้มีความสัมพันธ์ติดต่อกัน ดังจะพบว่า สมัยพ่อขุนมั่งรายได้เสด็จไปเมืองพุกาม และได้นำเอาช่างฝีมือเข้ามาในเชียงใหม่ จึงอาจจะเป็นได้ที่ล้านนาหรือเชียงใหม่ จะได้รับกฎหมายพระธรรมศาสตร์ของอินดูเข้ามาใช้ในการปกครองบ้านเมือง โดยสันนิษฐานว่า อาจจะได้รับจากมอญโดยตรงจากพม่าหรือจากหริภุญไชย ไม่ทราบแน่ชัด

เมื่อพ่อขุนมั่งรายได้สถาปนาเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 1839 นั้น ในการปกครองบ้านเมือง สันนิษฐานว่า พระองค์ได้ตรากฎหมาย ชื่อ “มั่งรายศาสตร์” โดยอาศัยหลักการจากพระธรรมศาสตร์ ของอินดู ซึ่งอาจจะได้รับมาจากหริภุญไชย โดยเปลี่ยนข้อความที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์มาเป็น ศาสนาพุทธเพื่อให้เกียรติที่นับถือ ศาสนาพุทธใช้พิพากษาคดี หลังจากสมัยพ่อขุนมั่งรายแล้ว มั่งรายศาสตร์ ก็ยังคงใช้ในการปกครองและตัดสินคดีต่าง ๆ ต่อมา ซึ่งอาจจะใช้ตลอดมาจนถึงสมัยเจ้าผู้ครองนคร- เชียงใหม่ จะพบบทบัญญัติในกฎหมายล้านนาหลายบท ที่เหมือนกับบทบัญญัติในพระธรรมศาสตร์ของ อินดู จึงทำให้สันนิษฐานว่ากฎหมายล้านนาคงได้มาจากพระธรรมศาสตร์ด้วย แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า กฎหมายล้านนาที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระมนูธรรมศาสตร์นั้น ในบางเรื่องก็เป็นการนำเอามาใช้แต่ โครงร่าง หรือหัวข้อเท่านั้น ส่วนรายละเอียดปลีกย่อยในกฎหมายล้านนาไทยจะแตกต่างออกไปจาก พระธรรมศาสตร์บ้าง เช่น มูลคดีวิวาท ในกฎหมายล้านนาก็มีแต่ไม่ครบทุกลักษณะเหมือน พระธรรมศาสตร์

นอกจากกฎหมายจะได้มาจากพระวินัยของพระพุทธศาสนาและพระธรรมศาสตร์ของ อินดูแล้วยังสันนิษฐานได้ว่า กฎหมายล้านนาบางส่วนคงจะได้รับอิทธิพลมาจากหลักอินทภาษาคด้วย ซึ่งคัมภีร์กล่าวว่า พระอินทร์ปลอมแปลงพระองค์มาสั่งสอนอำมาตย์ผู้ตัดสินคดีในเมืองพาราณสีว่า ในการตัดสินคดีต่าง ๆ จะต้องละออกดีทั้ง 4 คือ ฉันทาคติ โทษาคติ ภัยาคติ และโมหาคติ ซึ่งหลักใน การพิจารณาพิพากษาคดีเรื่องนี้ได้ปรากฏอยู่ในกฎหมายล้านนาดด้วย

กฎหมายล้านนามีลักษณะที่เป็นแบบอย่างของตนเองและคงจะมีวิวัฒนาการมาเป็นระยะ อันยาวนาน โดยเริ่มต้นจากการเป็นกฎหมายลักษณะจารีตประเพณีที่นิยมใช้สืบต่อ ๆ กันมาจาก สมัยโบราณก่อนราชวงศ์มั่งราย จะสร้างเมืองเชียงใหม่ ในสมัยราชวงศ์มั่งราย จะสร้างเมืองเชียงใหม่ ในสมัยราชวงศ์มั่งรายร่วมสองร้อยปีนั้น ล้านนาได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนา ดังนั้น ในกฎหมาย จึงได้พบลักษณะการนำเอาพระวินัยสงฆ์มาใช้เปรียบเทียบและในขณะเดียวกันก็พบอิทธิพลของ

พระธรรมศาสตร์อินดูด้วยอาณาจักรล้านนาได้เสื่อมอำนาจลงในต้นพุทธศตวรรษที่ 22 และได้เสียดินแดนแก่พม่า สันนิษฐานว่าพม่าก็จะใช้กฎหมายเดิมปกครองล้านนา และแก้ไขเพิ่มเติมบางส่วนที่จำเป็น จนถึงสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนตอนต้นรัตนโกสินทร์ ได้พบกฎหมายที่ระบุศักราชว่า คัดลอกในระชระรัตนโกสินทร์ตอนต้นมากมายหลายฉบับ กฎหมายล้านนาไทยอาจจะคงใช้สืบต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์ท่านทรงดำเนินการปฏิรูปการปกครองในหัวเมืองล้านนา กฎหมายจากส่วนกลางหรือกรุงเทพฯ จึงได้ถูกนำมาใช้ในหัวเมืองล้านนา รูปแบบของกฎหมายได้เปลี่ยนแปลงไปดังปรากฏใน “ราชกถาเมืองน่าน ร.ศ. 111” หรือ “กฎหมายโบราณ : ลักษณะพยาน” ซึ่งทั้งสองฉบับยังเขียนด้วยอักษรไทยยวน แต่เนื้อความเป็นอย่างกฎหมายภาคกลาง ราชกถาเมืองน่านแม้จะเริ่มเปลี่ยนแปลงแต่ก็ไม่เด่นชัดเหมือน กฎหมายลักษณะพยานที่ยกเอากฎหมายกรุงเทพฯ มาใช้ทั้งหมด กฎหมายล้านนาหรือมังรายศาสตร์จึงถูกยกเลิกไป

จากงานศึกษาที่กฎหมายล้านนาของอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว สามารถสรุปได้ว่ากฎหมายมังรายศาสตร์เป็นกฎหมายที่มีแบบอย่างเฉพาะของตนเอง โดยมีที่มาจากจารีตประเพณีท้องถิ่น ซึ่ง ผู้ปกครองได้นำมาตราเป็นกฎหมาย หรืออีกนัยหนึ่งก็คือกฎหมายจารีตประเพณี (Customary Law) โดยใช้ในสังคมล้านนาสืบทอดกันมาโดยไม่เปลี่ยนแปลงเนื้อหามากนัก และการที่พุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองในล้านนาสันนิษฐานว่า พระวินัยของพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อกฎหมายบ้านเมืองและอาจจะได้อิทธิพลพระธรรมศาสตร์ของศาสนาฮินดู กฎหมายล้านนาหรือกฎหมายมังรายศาสตร์ จึงเป็นการนำหลักการของความรุ่งเรืองทางด้านศาสนามาผสมและประกอบกันเป็นกฎหมายขึ้นมา

กฎหมายมังรายศาสตร์เป็นกฎหมายที่มีการใช้ในหลายพื้นที่ในประเทศไทย นอกจากนั้นกฎหมายมังรายศาสตร์ก็ยังมีหลายฉบับโดยกระจายไปตามพื้นที่ต่าง ๆ ข้อกฎหมายอาจจะไม่ตรงกันทั้งหมดเพราะต้องคัดลอกสืบทอดกันไปจากหลาย ๆ ที่และหลาย ๆ ช่วงเวลา ซึ่งในการคัดลอกอาจจะมีผิดพลาด และกฎหมายมังรายศาสตร์ที่ผู้ศึกษาจะนำเสนอผู้ศึกษาได้เลือกข้อบัญญัติของกฎหมายจากฉบับใดฉบับหนึ่งเท่านั้นเพื่อไม่ให้เกิดความสับสนในข้อกฎหมาย ซึ่งข้อกฎหมายทั้งหมดที่ผู้ศึกษาได้ถอดความมาในบทบัญญัติหนึ่ง ๆ จะมีข้อกฎหมายจากหลายฉบับ โดยที่ บทบัญญัติในหมวดเดียวกันก็จะมี ความแตกต่างในรายละเอียดและข้อกำหนดที่ไม่เหมือนกันของกฎหมายแต่ละฉบับ โดยข้อกฎหมายทั้งหมดที่ผู้ศึกษาได้ถอดความมาผู้ศึกษาได้จัดรวบรวมไว้ในภาคผนวก : ก (กฎหมายครอบครัว : มังรายศาสตร์) และในการนำเสนอข้อกฎหมายในบทนี้ผู้ศึกษาได้เน้นไปที่การคัดเลือกข้อกฎหมายจาก มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง ฉบับวัดเชียงมั่น ฉบับวัดไชยสถาน และฉบับวัดหมื่นเงินกองเป็นหลัก ซึ่งมังรายศาสตร์ทั้ง 4 ฉบับนี้ถือว่าเป็นกฎหมายที่ค่อนข้างจะมี ความสมบูรณ์ ในกรณีที่บทบัญญัติของกฎหมายบางหมวดไม่มีอยู่ในมังรายศาสตร์ 4 ฉบับ

ที่กล่าวมาข้างต้นผู้ศึกษาจะเลือกกฎหมายฉบับอื่นที่อยู่ในเขตจังหวัดเชียงใหม่เป็นมาตรฐานเพราะ น่าจะมีความน่าเชื่อถือใกล้เคียงกัน¹

เนื้อหาของ กฎหมายมังรายศาสตร์ : กฎหมายครอบครัว

กฎหมาย : ลักษณะหมั้น

ลักษณะหมั้นหมายลูกสาวหลานสาวผู้อื่น มีดังนี้
เจ้าขุน ผู้ดี หรือเศรษฐี หมั้นไว้ 1 เดือนจึงไปแต่งงาน
นายสิบ นายคว้น หมั้นไว้ 2 เดือนจึงไปแต่งงาน
ไพร่ หมั้นไว้ 3 เดือนจึงไปแต่งงาน
ถ้าหากหมั้นกันไว้แล้ว และพ้นกำหนดข้างต้นยังไม่ไปแต่งงาน พ่อแม่พี่น้องจะหาคู่ใหม่ ให้ ผู้มาหมั้นเดิมจะไม่ว่ากัน²

การเลิกสมรสหมั้น (ค่าปรับ) รวมทั้งการละเมิดสัญญาการหมั้นหมายสาวสำหรับ ผู้เป็นเจ้าเป็นขุน

ผู้ชายไปหมั้นลูกสาว หลานสาว บิดามารดาก็พอใจ แต่ตัวลูกสาวไม่ชอบ และได้หลบหนี ไปเสีย ไม่ยอมแต่งงาน ให้ปรับเอาค่าขันหมาก 11,000 เบี้ย หรือว่าไปหมั้นสาว สาวก็ชอบ พ่อแม่ ก็ตกงด้วย และส่งค่าสินสอด (ห่อหมาก) แล้ว ภายหลังสาวหลบหนีไปอยู่กินกับชายอื่น ให้ปรับ ไหมสาวเอาค่าห่อหมาก 22,000 เบี้ย เงินค่าสินสอด (ห่อหมาก) ให้คืน ส่วนผู้ชายที่สาวหนีไปอยู่กิน ด้วยนั้น ไม่รู้ว่าสาวมีคู่หมั้นแล้วให้ปรับไหม 55,000 เบี้ย ถ้ารู้ว่าสาวมีคู่หมั้นแล้ว ให้ปรับไหม 110,000 เบี้ย หรือหากตัวลูกสาวพอใจ พ่อแม่ไม่ชอบ อย่าได้หมั้นลูกสาวเขาไว้เปล่า ถ้าสาวหนีไป อยู่กับชายอื่น ก็ไม่มีสิทธิจะว่ากล่าวอะไรได้ เพียงแต่ให้รับของหมั้นคืนเท่านั้น³

¹ สัมภาษณ์ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว อาจารย์ประจำภาควิชา ประวัติศาสตร์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ 18 กุมภาพันธ์ 2547.

² มังรายศาสตร์ ฉบับถอด: ไบลานหน้าที่ 12. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุข กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ: วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาค การวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 110.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด: ไบลานหน้าที่ 7-8. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุข กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 110-111.

กฎหมาย : ลักษณะเมีย

ถ้าเขารักกันเพียงแต่เขาไม่เลี้ยงพ่อ-แม่ แล้วพากันหนีไป ให้เอาค่าตัวผู้หญิงให้กับพ่อแม่ผู้หญิง ถ้าเขาเป็นคนดี ยังเลี้ยงพ่อแม่อยู่ พ่อแม่บอกให้แยกบ้านลงไปเขาก็ไม่แยกลงไป ออย่าว่าอะไรแก่กันเลย¹

แม่หม้ายแม่โรงอยู่กลางบ้าน มีคนมาแต่งงานด้วย โดยไม่ได้ถามเจ้าบ้าน ให้ปรับ 50 เพื่อ่งแล้วให้แต่งงานกัน

ผู้หญิงฟัวตาย มีพี่น้องคนใดคนหนึ่งมาแต่งงานด้วย โดยไม่ถามพี่น้อง ให้ปรับมันที่มาแต่งงานนั้น 50 เพื่อ่ง และไล่หนีไป อย่าให้มันเอาเป็นเมีย²

เมีย 20 จำพวก

ลักษณะผู้หญิงทั้งหลาย อันควรเลือกเป็นเมีย และไม่ควรรเลือกเป็นเมีย มี 20 จำพวก ดังนี้ หญิงผู้หนึ่งหากชายหมั้นหมายด้วยของฝาก คือขันหมากแล้วก็ดี พ่อแม่หญิงชาย หมั้นหมายลูกในท้องแก่กันก็ดี ก็ได้ชื่อว่าเป็นเมียใคร ไปสู่หาหญิงนั้น และกระทำมิจณาจรด้วยกัน ความผิดก็เกิดแก่เขาทั้งสอง หญิงผู้ใด หากท้าวพระยาได้แต่งตั้งไว้ หากชายใดไปสู่ไปหาหญิงนั้นให้ใส่สินไหมเถิด เหตุว่าท้าวพระยาได้ห้วงห้ามไว้แล้ว และหญิงนั้นก็ได้อชื่อว่าเป็นเมียจำพวกหนึ่ง ชายผู้ไปสู่ไปชอบ โทษก็ตกแก่มันทั้งสอง หญิงผู้ใดที่ชาย ได้อชื่อเอาด้วยข้าวของมาเป็นเมียผู้นั้นก็ได้อชื่อว่าเป็นเมียชายใดไปสู่ไปชอบหญิงนั้น ความผิดก็ขึ้นแก่เขาทั้งสอง หญิงผู้ใดหากเขารักชอบกันได้ให้สัตย์ปฏิญาณแก่กันแล้วว่าจะเอากันเป็นผัวเมีย หากทั้งสองได้พลัดพรากจากกัน ก็ไม่ได้ชื่อว่าเป็นเมียชายผู้ไปสู่ชอบก็ไม่มีผิด

หญิงผู้ใด ชายได้ให้ของบริโภค เป็นต้นว่า เครื่องมือทำมาหากิน เครื่องเรือน เหตุว่าหญิงนั้นยากจน หาที่พึ่งไม่ได้ หากว่าชายผู้ให้ของเหล่านั้นแก่มันแล้ว มันก็มาอยู่กับชาย ก็เป็นเมียชายผู้นั้น และหญิงนั้นก็ได้อชื่อว่าเป็นเมียจำพวกหนึ่ง ชายใดไปสู่ไปหาผู้หญิงนั้น ความผิดก็เกิดแก่เขาทั้งสอง

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 88. ปรวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1358.

² ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 18. ปรวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1288.

ผู้ใดที่พ่อแม่เขาทั้งสองได้จัดพิธีคน้ลงบนภาชนะโลหะ (ตะไทร) กระทำสัญญาให้เป็นคู่เมียกัน จำพวกนี้ก็ได้ชื่อว่า เป็นเมีย ชายใดไปสู่ไปหา ความผิดก็เกิดแก่มันทั้งสอง

ชายเอากระจม (คล้ายชฎา) คนใส่หัวมัน หรือเอาพวงดอกไม้ใส่หัวมัน และถือเอาเป็นเมีย จำพวกนี้ก็ได้ชื่อว่า เป็นเมีย หากชายใดไปสู่ไปหา ความผิดก็เกิดแก่เขาทั้งสอง

หญิงผู้ใด ไปเป็นข้าในเรือนท่าน เจ้ามันเอาเป็นเมีย อยู่กินนอนด้วย ณ ที่นั้น หญิงผู้นี้ก็ได้ชื่อว่า เป็นเมีย ชายใดไปสู่ไปหา ความผิดก็เกิดแก่มันทั้งสอง

หญิงผู้หนึ่งทุกข์ยาก ไปเที่ยวทำงานในเรือนท่าน 1 ปี 2 ปี ก็ดี เมื่อมันอยู่เรือนท่าน ชายเอาไปนอนด้วย ก็ได้ชื่อว่า เป็นเมียจำพวกหนึ่ง ชายใดไปสู่ไปหา ความผิดก็เกิดขึ้นแก่เขาทั้งสอง หากเมื่อใดหมดกำหนดจ้าง อันวางไว้นั้นแล้ว หนีจากมาเสียก็ไม่ใช่เมีย

หญิงผู้หนึ่ง กระทำอุทธรณ์ในรัฐประเทศ และเอามาเป็นเมีย ก็ได้ชื่อว่า เป็นเมีย ชายผู้ใดไปสู่ไปหา ความผิดก็เกิดแก่เขาทั้งสอง

หญิงจำพวกหนึ่ง ชายไปอยู่ไปนอนด้วยกับมันเป็นครั้งคราว ได้ชื่อว่า แม่กำลัง (หญิงโสเภณี) หญิงผู้นี้ ก็ได้ชื่อว่า เป็นเมีย ผู้ใดไปขึ้นอยู่ขึ้นนอนกับหญิง ยามนั้น ความผิดก็เกิดแก่เขาทั้งสอง และชายหญิงดังกล่าวเหล่านี้ กระทำมิชฌจาร โทษ ก็เกิดแก่เขาทั้งสอง

หญิง 8 จำพวก

พ่อตายแม่มันรักษา

แม่ตายพ่อมันรักษา

พี่ตายน้องชายหญิงรักษา

ป้าตายยาย รักษา

นาย รักษา

วงศ์ รักษา

สหธรรมิก 5 รักษา

พ่อแม่ทั้งสองรักษา

หญิงทั้งหลายเหล่านี้ ชายใดไปสู่ไปชอบเขา โทษก็ขึ้นแก่ชายนั้นผู้เดียว ให้ทำโทษ ขอบมา ความผิดก็ไม่เกิดแก่หญิงเลย เหตุว่าพ่อแม่พี่น้องเป็นใหญ่แก่ ประชักรมมัน¹

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 83-86. ปรวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ บทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1164-1167.

ลักษณะเมีย 12 จำพวก

ชนกิตา คือ เมียที่ซื้อเอาด้วยข้าวของ
สนทว่าสิดิ คือ เมียที่อยู่ด้วยกัน เพราะได้รักกัน
โภควาสิดิ คือ เมียที่กู้ข้าวของของชาย และได้มาอยู่เป็นเมีย
ปุตตวาสิดิ คือ เมียที่ได้มาโดยได้ถอดเสื้อผ้าของชายบนที่นอน ด้วยคิดจะเอาเป็นเมีย หรือตั้งใจว่าจะเอามาเป็นเมีย

โหวตตวาสิดิ คือ พ่อแม่เอาน้ำนมมือ ตกลงในถาดเป็นการหมั้นหมายเอาไว้ หมายถึงเด็กที่พ่อ แม่ เอาน้ำนมมือ ตกลงในถาดเดียวกัน และจะให้เป็นผู้เมียกัน โดยได้หมั้นหมายเอาไว้ ก็ถือเป็นเมียอีกประเภทหนึ่ง

โอปจุมพิตา คือ เมียที่เกิดจากผู้ชายได้ให้เครื่องประดับ เช่น มงกุฎ ดอกไม้ กำไล แขน แหวนใส่นิ้วก้อย สร้อยสังวาลย์ หรือให้หมากเคียวกิน 1 คำ ก็ดี และกล่าวว่าจะเอาหญิงนั้นเป็นเมีย

ทาสีภริยา คือ ข้าหญิงที่เอามาเป็นเมีย
กมมการิภริยา คือ หญิงที่ยังไม่มีผู้ ได้มาอาศัย มารับจ้างทำงานให้ชายผู้จ้าง จึงเอามาเป็นเมีย

มहुติการิยา คือ หญิงที่เพิ่งจะรู้จักกัน เหมือนดัง โสเภณี ที่ได้เอาค่าจ้างจากผู้ชาย แล้วไปนอนด้วย และเอาค่าจ้าง โดยตกลงกันไว้ 10 – 20 วัน ก็ดี ว่าวันนี้เจ้าอย่าให้ใครมานอนด้วย ก็ถือเป็นเมียอีกพวกหนึ่ง

ปราชตตการิยา คือ เมียที่ได้มาจากการไปรบ โดยได้ด้วยการไปทำศึก ก็เป็นเมียอีกพวกหนึ่ง

สวรกษิตตา คือ เมียที่ได้มาจากการรักษาผู้หญิง โดยหญิงที่ไม่มีผู้ ที่อยู่ในบ้านที่ใด เมื่อนายบ้าน ไปรักษา ก็ถือว่าเป็นเมียนายบ้าน

สปริณฑทา คือ ผู้หญิงที่พระยาสั่งไว้ว่า ถ้าใครมาเอาไปเป็นเมีย ต้องปรับผู้นั้น เมื่อเขายอมเสียค่าปรับ และได้หญิงนั้น ไปเป็นเมีย

ลักษณะผู้หญิง 8 จำพวก

มาตุรกษิตตา คือ แม่รักษาเอาไว้

ปีตุรกษิตตา คือ พ่อรักษา

มาตاپีตุรกษิตตา คือ ผู้หญิง ที่ พ่อ-แม่ รักษาเอาไว้

ภวตุรกษิตตา คือ หญิงที่พี่ชายรักษา

ยาดิรกษิตตา คือ หญิงที่พี่น้องรักษาเอาไว้

พุทธรกจิตตา คือ หญิงที่เป็นข้าพระพุทธเจ้า

ธมมรกจิตตา คือ หญิงที่เป็นข้าพระธรรม

สัมมรกจิตตา คือ หญิงที่เป็นข้าพระสงฆ์

ผู้หญิงทั้ง 8 ประเภทนี้ เช่น มาตุรกจิตตา เป็นต้น ชายใดได้ร่วมประเวณีกับหญิงเหล่านี้ไม่เป็นมิถาจาร ไม่เป็นบาป เพราะที่ไม่เป็นของต้องห้าม

ผู้หญิงทั้ง 20 คนนี้ ชายใดเป็นผู้ได้ร่วมประเวณีกับหญิงเหล่านี้ ถือว่า เกิดมิถาจาร เป็นบาปแก่ทั้งหญิงชาย คือ ผู้หญิงก็จะถูกไฟไหม้ในนรกอย่างแน่แท้ แต่จะปรับก็ปรับไปตามกฎหมายที่ตั้งเอาไว้ตามริตครองเมือง¹

กฎหมาย : ลักษณะบุตร

ชนิดของบุตร ฐานะของบุตร และสิทธิในบุตรที่เกิดจากพ่อแม่ต่างศักดิ์หรือศักดิ์เสมอกัน รวมทั้งบุตรบุญธรรม

ข้าท้าวบ่าวขุนพระยา เสนาอำมาตย์ ไปแต่งงานกับไพร่ มีบุตร 3 คน ต้องไว้แก่ไพร่ 2 คน อยู่กับพ่อ 1 คน ให้เป็นข้าเหมือนพ่อหรือข้าท้าวบ่าวพระยาไปแต่งงานกับไพร่มีบุตรด้วยกันดังกล่าว ผู้เป็นพ่อตายบนบ้านไพร่ ต้องเอาข้าวของที่พามาด้วยแต่แรกนั้นเข้าพระคลัง สิ่งใดได้ใช้จ่ายไปแล้ว ก็แล้วไป บุตรต้องไว้เป็นไพร่กับแม่²

กฎหมาย : ลักษณะมิถาจาร

1. ลักษณะการพิจารณาความเกี่ยวกับ กรณีมิถาจารและข่มขืนหญิง

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ใบลานหน้าที่ 76-78. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1346-1347.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง : ใบลานหน้าที่ 20. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 118.

ผู้ใดเป็นผู้ ผิดองค์มิจนจาร เพียงจับมือถือนม จับเสื้อผ้า จับดอกไม้ทัดทรงก็ดี ก็เป็นบุพ
ภาค แห่งมิจนจาร หากจะใหม่ให้ดูถูกตาม (ฐาน) เป็นผู้ ตามองค์ความผิดด้วยเหตุว่าไม่ถึง
มิจนจารควรตีค่าเพียงครั้งหนึ่ง¹

2. หุญ 20 จำพวกที่ชายใดละเมิดถือว่าเป็นมิจนจาร

ผู้ชายได้นอนกับผู้หญิงทั้งหลาย ใน 8 จำพวกต่อไปนี้ ปรับ 55,000 เบี้ยเป็น 52 เงิน
ผู้หญิง 8 จำพวก ได้แก่

แม่รักษาไว้

พ่อรักษาไว้

น้องรักษาไว้

ญาติรักษาไว้

เชื้อชาติรักษาเอาไว้

สหัมมิกสามะณรสิกขา มานารักษาไว้

พี่รักษาไว้

ถ้าผู้ชายไปนอนกับผู้หญิง 12 ประเภทต่อไปนี้ ปรับ 110,000 เบี้ย แม้เจ้าขุนกระทำผิด
ก็ปรับตามนั้น

ผู้หญิง 12 จำพวก มีดังนี้

สาวรักษา คือ ผู้หญิงที่แม่จะให้เป็นเมียคนอื่น โดยให้สัญญาตั้งแต่ผู้หญิงยังอยู่
ในท้องแม่ ว่าจะให้กับผู้ชายของเพื่อนที่มีตระกูลเท่ากัน

สาวรับทาส คือ ผู้หญิงที่ท้าวพระยาตั้งอาชญาไว้ว่า ถ้าชายใดไปแต่งงานด้วย ให้ปรับ
มัน

ชนกิตา คือ หุญที่ผู้ชายเอามาเป็นเมีย ด้วยข่าวของเจ้าของก็ดี

ฉันทวาสินี คือ ผู้หญิงชอบผู้ชายเลยไปอยู่ด้วย และชายก็รับเอาเป็นเมีย

โกทวาสินี คือ หุญที่เป็นชาวชนบท ได้ไปเป็นเมียเขา เพื่อจะใช้หนี้แทนบิดา
มารดา

ปฎวาสินี คือ หุญที่หากจนจึงได้มาอยู่กับชาย และเป็นเมียของชาย

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง : ไบลานหน้าที่ 73. ปวิวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธีชัย ไชยแสงสุข
กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 173.

โศทกปาฐาสินี คือ หญิงที่ได้ตกลงเป็นเมียชาย โดยสาบานกันว่า จะไม่หย่ากัน เหมือนดั่งน้ำที่อยู่ใต้อันนั้นแหละ

โศกัตตจุมปีตา คือ ผู้หญิงที่ชายรักจึงได้เอามงกุฎมาให้ จึงเอาไปเป็นเมีย

ทาสี จ ภริยา คือ ข้าหญิงที่เขาเอามาเป็นเมีย

กัมมาการิภริยา คือ หญิงที่มารับจ้างและเจ้าของเรือนก็ชอบ จึงได้เอามาเป็นเมีย

คชาหาคา คือ เมียที่ได้มาจากการรบ

มูหุดติกา คือ (โสภณิ) หญิงที่ไปอยู่กับชายใดเวลาใดก็เป็นเมียเขายามนั้น¹

ผู้หญิง 8 จำพวก ถ้าแม่รักษา (ตัวอักษร อ่านไม่ได้) เล่นชู้ผู้ชาย มิฉฉาจาร ก็ไม่ตกแก่เขา ตกกับผู้ชาย ผู้หญิงสิบสองจำพวก คือว่า สิบสองคนอันก่อน นางมลิกละเล่นชู้กับหมาก็มีดังนี้ สองคน คือ ศักรักษาและศักรเป็นเพราะสินไหม มิฉฉาจารก็ตกแก่เขาทั้งสอง ชายผู้ใดก็ดี หญิงผู้ใดก็ดี คนนี้จักกระทำมิฉฉาจารตกนรกอย่างแน่แท้ ผู้ชายนั้นครั้งพ้นนรกแล้ว จะเป็นเปรตห้ำร้อยชาติ แล้วมาเป็นสัตว์ท่านเอาทำเสียห้ำร้อยชาติ แล้วมาเป็นผู้หญิง ก็ห้ำร้อยชาติ แล้วจึงเป็นผู้ชายเหมือนผู้หญิงตลอดไป ผู้ชายมักเป็นผู้ชายทุกชาติ ผู้หญิงปรารถนาเป็นชายก็ดี อย่าเล่นชู้นอกใจผู้กระทำเมียท่าน ผู้ชายไม่รู้ได้บาป ถ้าผู้รู้บาปก็ได้โทษก็ได้ จำเมืองพิจารณาควรตามอาชญา ทำวพระยาเถิด ผู้หญิงแปลจำพวกพ่อแม่ไม่รู้ (เล่นชู้) เท่าได้บาป ถ้าพ่อแม่รู้บาปก็ได้โทษก็ได้ ผู้หญิงกระทำมิฉฉาจาร ไม่ขึ้นแก่เขา เขาทำคนหรือว่าเล่นชู้ควรฆ่าแต่แบบนั้น ไม่ควรผู้ชายใหม่ครั้งเล่นชู้สมควรแล้ว ผู้หญิงแปลจำพวกกระทำมิฉฉาจารกับสัตว์ เป็นต้นว่า หมา ไม่เชื่อว่าเล่นชู้ กระทำผิดจารีต²

3. อัตราค่าปรับใหม่การกระทำมิฉฉาจารกับหญิง 20 จำพวก กับสัตว์ และขณะอาบัติสังฆาติเสสของพระภิกษุกับหญิง

ผู้หญิงคนใดคนหนึ่งก็ดี มิฉฉาจารก็เกิดแก่คนนั้น แม้นผู้ชายคนหนึ่งคนใดกระทำมิฉฉาจาร เป็นชู้กับเมีย 12 จำพวก ผู้หนึ่งผู้ใดก็ถูกต้อง องค์ประกอบมิฉฉาจาร อันเป็นเรื่องของหญิง

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง : ไบลานหน้าที่ 13. ปรีวรรคโดย สมหมาย เปรมจิต และ ปวงคำ ดุ้ยเขียว, อ้างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายด้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 5 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 571-572.

² กฎหมายศาสนา ฉบับวัดคณา : ไบลานหน้าที่ 29-30. ปรีวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 898-899.

ชายโดยแท้ ตามประเพณี ตีราคาความผิด ให้ใหม่เท่าใดก็ให้แบ่งครึ่งหนึ่งนั้น เป็นสินไหมแก่ผู้เป็น
ผู้กับผู้หญิง 8 จำพวกนั้น ในกรณีเป็นผู้กับสัตว์ ให้ตั้งสินไหมเป็นครึ่งหนึ่งของหญิง 8 จำพวก¹

4. โทษ ค่าปรับ การกระทำชำเราลูกหลานท่านถึงแก่ชีวิต และการที่หญิงแย่งชายที่เขามี เมียแล้ว

ผู้ใดข่มขืนลูกหลานท่านให้ตาย ให้มันอยู่ร่วมกับศพ หากมันไม่เอา ให้ใหม่ 52 เงิน
ตามคลองขายีมาน (กฎหมายพม่า) ว่า การเป็นผู้เมียท่าน ลูกหลานท่าน ก็ดี หากผู้ชายมี
เมียแล้ว ให้แต่งสินไหมตามคลองก่อน ส่วนผู้หญิงนั้น หากมันรู้ว่าเป็นผิดท่าน และเป็นผู้ด้วย
ให้ปาดหูปาดมวดยผม ให้ปรากฏว่าเป็นผู้ประพฤติชั่ว ซึ่งเอาผิดท่าน หากไม่ให้ตัดหู ปาดเกล้า
ให้ใหม่ค่าหูข้างละ 52 เงิน 110 เงิน ให้พิจารณาตามผู้เมียและเจตนาอันนี้ไม่อยู่ในคลองของ
มังรายศาสตร์²

กฎหมาย : ลักษณะผู้

1. ลักษณะการพิจารณาชายมีชู้กรณีต่าง ๆ

1.1 โทษที่เข้าข่ายว่าสงสัยจะเป็นชู้กันทั้งของคนและภิกษุ

ควรจะปรับใหม่ 110 เงิน เปรียบดังภิกษุชวนผู้หญิงไปในป่า แต่เพียงลำพัง 2 ต่อ 2 ภิกษุ
ทั้งหลายจึงไปฟ้องพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ลงโทษปรับอาบัติปาจิตติแก่ภิกษุรูปนั้น ซึ่งทางโลก
นั้น หากพามีเมียท่านไปกับคนแต่ผู้เดียว เช่นนี้ก็ควรปรับ 110 เงิน³

1.2 การปรับใหม่ในการใส่ความว่าท่านเป็นผู้กับเมียตน

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด : ไบลานหน้าที่ 72. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุก
กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 172.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ไบลานหน้าที่ 67-68. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำ
แปง, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ
บทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 4 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 351-352.

³ กฎหมายมังรายศาสตร์ ฉบับวัดนันทาราม : ไบลานหน้าที่ 1. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำ
แปง, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 380.

ใส่ความว่า เขาเป็นชู้กับเมียตน ปรับเท่าสินไหมนั้นเถอะ จำเมืองจะพิจารณาตัดสิน ก็ให้ตัดสินตามความหนักเบา เพื่อไม่ให้ผู้ใหญ่ดูถูกผู้น้อย นายซ้างเป็นชู้กับเมียเขา ให้พิจารณาคูตามยศ (ที่ได้มีนา) และให้ใช้สินไหมตามยศนั้นเถอะ นายซ้างและนายม้า บางคนก็ใหญ่บางคนก็น้อย ก็พิจารณาไปตามที่กล่าวมาแล้ว¹

1.3 ค่าปรับไหมในการเป็นแม่สื่อให้ชายหญิงเป็นชู้กันด้วยกลวิธีต่างๆ

ผู้ใดเป็นสื่อชักให้เป็นชู้กับเมียท่าน 110 เงิน ที่ว่าการสื่อชู้นี้ ให้ผู้หญิงมาหาผู้ชายในบ้านเรือนอย่างหนึ่ง ชวนผู้ชายไปในที่รโหฐานแล้วเอาผู้หญิงไปส่งให้อย่างหนึ่ง²

1.4 ค่าปรับไหมในการล่วงเกินเมียท่าน แลจับนม เป็นชู้เมียท่าน และถูกท่านฆ่าตายหรือทำร้าย

ถ้าหากว่าจับนมเมียท่าน ให้ปรับคนที่จับ เท่ากับครึ่งหนึ่งของที่ท่านมาสู่ขอ แล้วให้ขอขมาท่าน ก็ถือว่าเป็นการสมควรแล้ว

ถ้าหากเป็นชู้กับเมียท่าน ควรจะลงโทษให้ใช้แสนกับหมื่นเบี้ย

หากผู้ใดไปเป็นชู้กับเมียท่าน ถูกท่านฆ่าตายก็ดี บาดเจ็บก็ดี เสียอวัยวะ เช่น หู ตา เท้า มือ ก็ดี ก็ไม่ควรถือเอาเป็นผิดกับเจ้าเรือน³

1.5 การพิจารณาความกรณี พ่อผู้เป็นชู้กับลูกสะใภ้

พ่อผู้เป็นชู้กับลูกสะใภ้ขณะที่ผู้ตายไปแล้ว ให้ลง-ตา เอาผู้หญิงนั้นคืน ถ้าลูกสะใภ้ที่มีค่าเมื่อผู้ตายก็ให้กลับคืน ไปอยู่กับพ่อแม่ของตน พ่อแม่ผู้เอาค่าตัวคืนครึ่งหนึ่ง⁴

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง: ใบลานหน้าที่ 12-13. ปรึวรรคโดย สมหมาย เปรมจิตและ ปวงคำ ดุษฎีเชียว, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 570-571.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอกดอง: ใบลานหน้าที่ 45. ปรึวรรคโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ: วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จากรบนาใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 169.

³ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง: ใบลานหน้าที่ 3, 17, 19. ปรึวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1273, 1288.

⁴ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง: ใบลานหน้าที่ 18. ปรึวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1288.

2. ลักษณะการพิจารณาหญิงมีผู้กรณีต่าง ๆ

2.1 บทลงโทษกรณีเมียมีผู้โดยไปหาชายอื่นถึงบ้านชาย แต่ยังไม่ได้ผิดประเวณี

เมียผู้ใดไปหาผู้ถึงเรือน ผู้ชายได้จับและกอด แต่ไม่ได้อยู่ร่วมหลับนอน ให้มัดผ้า ข้าวตอก ดอกไม้ (ดอกไม้รูปเทียน) หากผ้าไม่ยินยอมจะไหมให้ก็ได้ ก็ให้เขียนเมี่ยมัน 20 ที หรือ 30 ที แล้วจึงไหมตามประเพณี ตามความหนักเบา และที่ไม่ได้อยู่ร่วมหลับนอนด้วยนั้น ด้วยเหตุว่าเมี่ยมันแล้ว ไปหาผู้ชายถึงบ้าน¹

2.2 ค่าปรับไหมผู้หญิงมีผู้

ผู้หญิงไปมีผู้ให้ปรับไหมผู้ไม่ต่ำกว่า 110 เงิน สิ้นสอดเท่าใดที่หญิงไม่คืนมีค่าเท่าใดให้ผู้คนเก่าเอา 2 เท่า แล้วให้ปรับไหมผู้หญิง 110 เงิน หรือเป็นคนเชียวใจ ไหม 52 เงิน หรือใจยังไม่สิ้นรักต่อกันก็ไม่ควรไหม หรือผู้ใดกระทำผิดร้ายแรง 2-3 ครั้ง เสียค่าผู้หญิงให้แก่ผู้หญิงคนนั้นเปล่า ๆ²

2.3 โทษค่าปรับ กรณีหญิงมีผู้โดยไปหาถึงบ้านชาย

หากผู้ใดร่วมเพศกับผู้ปรับ 110,000 เบี้ย หากหญิงมีสามีไปร่วมเพศกับผู้ชายที่บ้านผู้ชาย ให้เอาผู้หญิงไปขาย เอาค่าตัวให้สามีทั้งสิ้น หากไม่ได้สินใช้นั้น ก็ให้โกนหัวของผู้หญิงเป็นการประจาน อย่าให้เป็นเยี่ยงอย่างเลยจึงจะชอบคลองธรรม³

2.4 การพิจารณาความ หญิงมีผู้โดยการขายหญิงนั้น

หญิงชั่วร้าย ชอบคบผู้ผู้ชาย ไม่ครองเรือนกับตัว ให้ขายเอาค่าตัวให้แก่สามีครั้งหนึ่ง ให้แก่พ่อแม่หญิงครั้งหนึ่ง เพราะพ่อแม่ไม่รู้จักตั้งสอนลูกของตน ปล่อยให้มันนั้นเอง หากว่าเขาทั้งสองครองเรือนด้วยกัน ชายตายไปเสียก่อน ญาติพี่น้อง¹

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับบอทอง : ไบลานหน้า 71. ปวิวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธีชัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 171.

² มังรายศาสตร์ ฉบับบอทอง : ไบลานหน้าที่ 20. ปวิวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธีชัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 118.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง : ไบลานหน้าที่ 12. ปวิวรรตโดย สมหมาย เปรมจิต และ ปวงคำ คุ้มเขียว, อ่างใน พิธีชัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 570.

2.5 การพิจารณาความหญิงมีชู้ โดยให้ตีค่าหญิงนั้น ใช้จ่ายให้ชาย แล้วให้หย่า

หากผู้หญิงหาผู้คบชู้ ให้แบ่งค่าตัวผู้หญิงเป็น 3 ส่วน ให้แก่ผู้ชาย 1 ส่วน และให้มันหย่าขาดจากกันเสีย หากมันจะอยู่กับเมียมัน ก็อย่าตัดสินตามนั้นเถิด หากเขาไม่หย่ากันจริง ผู้หญิงก็ไม่คืนของผู้ชาย ผู้ชายก็ว่ายังคงเป็นเมียมัน แต่ก็ยังไม่ยุติ²

2.6 การพิจารณาความ หญิงมีชู้ ผู้จับชู้ได้ หรือทำร้ายชู้เมีย

ผู้จับได้เมียกับชู้ในที่ลับตาคน คือบ้านร้าง พยานก็มี ผู้ได้ฟันเมียบาดเจ็บก็ดี ฟันตายก็ดี อย่าเอาผิดแก่ผู้ ถ้าไม่มีพยาน ผู้ได้ฟันชู้ตายก็ไม่ควรเชื่อ ให้ปรับไหมผู้ตามกฎหมาย แม้เมียจะยอมรับก็ตาม ก็อย่าฟัง เพราะเหตุว่า ผู้ฆ่าคนตายแล้วกลัวความผิด บังคับเมียให้ยอมรับว่ามีชู้ และเมียก็กลัวผู้จะได้รับความลำบาก ต่อไปภายหลังคนทั้งหลายจะเอาเยี่ยงอย่าง การฆ่าฟันกันก็จะมีเกิดขึ้นอย่างง่ายดาย เกลียดชังผู้ใดก็จะฆ่าเสียดังนี้ เพราะเหตุนี้จึงห้ามมิให้รับฟัง และให้ปรับไหมตามกฎหมาย³

3. ลักษณะการพิจารณาความ กรณีเป็นชู้กันระหว่างคนที่มียศศักดิ์ ฐานะต่าง ๆ กัน

3.1 ค่าปรับตามยศ ฐานะ ความผิดกรณีกระทำมิจจารเมียท่าน ลักษณะต่าง ๆ จนถึงเป็นชู้กับเมียท่าน

ที่นี่จะกล่าวการกระทำมิจจาร หากผู้มีตระกูลกระทำมิจจารกับเมียท่านให้ปรับไหม 6,600 หากเพียงแต่จับแต่ปลายมือ จับนม กอดรัด ไม่ทันเสพสมสู่ ให้ปรับไหม 800 ก็สมควรแล หากว่าจับแต่ชายเสื้อผ้า ปลายผมหรือซิงคอกไม้ในตัว ให้ปรับไหม 400 หากว่าได้พุดคุยกับเมียท่านในที่ลับตาคน ให้ทำขันของมา 200

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง : ไบลาน หน้าที่ 112. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฐนกร, อังโน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ไบลานหน้าที่ 18. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีธนา คำแพง, อังโน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 302.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 34. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฐนกร, อังโน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 248.

หากเป็นลูกท้าว ขุน หัวหมื่น หัวแสน กระทำชู้กับเมียท่าน ให้ใส่สินไหม 800 จับปลายมือ จับนม กอครัด ไม่ทันชำระให้ใส่สินไหม 400 หากจับเสื้อผ้า มวยผม เอาดอกไม้ในตัวก็ดี ให้ใส่สินไหม 200 หากว่าได้เล้าโลมด้วยวาจาในที่ลับตาคนกับเมียท่าน ให้ใส่สินไหม 100

หากเป็นลูกนายร้อย นายพัน ลูกท้าว บ่าวขุน นักปราชญ์ นายพ่อค้ากระทำชู้กับเมียท่าน ให้ใส่สินไหม 400 บาท จับแต่ปลายมือ จับนม กอครัดเนื้อตัว ใส่สินไหม 100 หากจับเสื้อผ้า มวยผม ชมดอกไม้ในตัว ใส่สินไหม 100 หากเล้าโลมด้วยวาจาในที่ลับตา ให้ใส่โทษสินไหม 5 บาท หากว่าเป็นไพร่เมือง คนทุกข่ากเจิญใจหินชาติชู้กับเมียท่าน ให้ใส่สินไหม 200 หากจับปลายมือ กอครัดเนื้อตัว ใส่สินไหม 100 หากจับเสื้อผ้า มวยผม ชมดอกไม้ ใส่สินไหม 5 บาท หากกล่าวด้วยวาจาในที่ลับตาคนให้ใส่สินไหม 22 เงิน¹

3.2 ค่าปรับ กรณีเป็นชู้กันหรือจับนม ลักษณะต่าง ๆ ของบุคคล ฐานะหรือยศเสมอกัน

ไพร่ชอบเป็นชู้เมียไพร่ ถ้าไม่มีเมีย ไหม 52 เงิน ถ้ามีเมีย ไหม 100 บาทเงิน จับนมนอกเสื้อข้างเดียว ไหม 11,000 เบี้ย 2 ข้าง ไหม 22,000 เบี้ย ถ้าหากจับในเสื้อทั้งสองข้าง ไหม 11,000 เบี้ย ขุนชอบเป็นชู้เมียขุน ไหม 330 เงิน จับนมสองข้าง ไหม 660 เงิน จับในเสื้อทั้งสองข้าง ไหม 330 เงิน นายม้ายู่กินกับเมียของกันและกัน ไหม 550 จับนมนอกเสื้อ ไหม 550 ด้วยเหตุว่าอยู่ในเสื้อแล้วยังยอมให้เขาจับง่ายตาย นายข้างเป็นชู้กับเมียของกันและกัน ไหม 100 เงิน จับนมนอกเสื้อ ไหม 22,000 เบี้ย ถ้าจับในเสื้อ ไหม 44,000 เบี้ย ถ้าเป็นเจ้าพระยา เสนา อำมาตย์ ก็เอาค่าของตัวมันได้²

3.3 ค่าปรับผู้เป็นเจ้าของเมือง หรือท้าวพระยา กรณีเป็นชู้กับเมียผู้อื่น

ไพร่ชอบเมียท่าน ไหม 110 เงิน หากจับนมนอกเสื้อหนึ่งเต้า ไหม 11,000 เบี้ย จับนมสองเต้านอกเสื้อ ไหม 44,000 เบี้ย จับนมในเสื้อสองเต้า ไหม 22,000 เบี้ย นายดินมีศักดิ์นาก็ดี นายกว้านก็ดี ไหม 330 เงิน จับนมสองเต้านอกเสื้อ ไหม 66,000 เบี้ย จับนมสองเต้าในเสื้อ ไหม 33,000 เบี้ย

นายม้ายู่กินกับเมียท่าน ไหม 550 เงิน จับนมหนึ่งเต้านอกเสื้อ ไหม 110,000 เบี้ย จับนมสองเต้าในเสื้อ ไหม 55,000 เบี้ย นายม้ายู่กินกับเมียท่าน ไหม 1,100 เงิน จับนมหนึ่งเต้านอกเสื้อ ไหม 11,000 เบี้ย จับนมสองเต้านอกเสื้อ ไหม 22,000 เบี้ย

¹ ธรรมเนียมหลวง : ไบลานหน้าที่ 80-81. ปวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีชัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1161-1162.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชิงหมื่น : ไบลานหน้าที่ 34-35. ปวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีชัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบในลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 170.

อัน 1 กระจกพระยาเสนาอำมาตย์เจ้าเมืองก๊กใหม่ 3,300 เงิน เจ้าหมื่นครองเมืองน้อย เป็นฐูเมียท่านใหม่ 2,200 เงิน

อัน 1 ไพร่เป็นฐูเมียท่านใหม่ไม่ได้ยู่ร่วมหลับนอน แต่ให้ถอดได้ถือทั่วตัวใหม่ 52 เงิน หากเจ้าขุนมูลนายก็ให้แต่งตามอันมากอันน้อย เอาสินไหม การได้อยู่ได้นอนเป็นประมาณ ให้พิจารณาตามไพร่กระทำนั้นแล

อัน 1 เจ้านายข้างม้า นายกวัน นายสิน นายดิน ไพร่ก๊กดี เอาเมียท่านเป็นเมียตน ให้ใหม่อีก 1 เท่า สินใช้ที่เขาเป็นผู้เมียท่านนั้นเกิด แต่งสินใช้ดังนี้ เพื่อไม่ให้ผู้ใหญ่ดูแคลนผู้น้อย เมื่อจะแต่งสินใช้ ให้พิจารณาความหนักเบา ความมั่งมี และเชื้อใจของเขานั้นเกิด

อีกประการหนึ่ง ให้พิจารณาค่าศักดินานั้นมีเท่าใด ก็แต่งสินใช้ตามค่าศักดินาเขา หรือดูว่ามีตำแหน่งเป็นนายข้าง นายม้าประการใด บ้างก็เป็นนายใหญ่ บ้างก็เป็นผู้น้อย บ้างก็มั่งมี บ้างก็เชื้อใจ ให้พิจารณาค่าศักดินาเขาเพราะเหตุนี้แล¹

3.4 ค่าปรับเป็นเงินหรือเป็นข้าทาส ในความคิดเป็นฐูกันของคนต่างยศศักดิ์ต่างฐานะกัน

ต่อไปนี้จะกล่าวถึง การร่วมประเวณีกับเมียของคนอื่น ข้าขอบเมียข้าใหม่ 20 ถ้ามีเมียใหม่ 100 บาท ข้าขอบเมียขุนใหม่ 552 ขุนขอบเมียข้าใหม่ 550 เพราะเหตุว่ามีกฎหมาย แต่ขุนกลับทำผิดกฎหมาย จึงควรวใหม่ ข้าขอบเมียนายม้า และขุนที่มียศตำแหน่งสูง ถ้ามีเมียใหม่ 100 บาท ไม่มีเมียใหม่ 52 เพราะเหตุว่าข้าไม่รู้กฎหมาย จึงได้มาเป็นข้า²

ถ้าเป็นฐูกับเมียของผู้มีปัญญา ใช้ข้าสี่คน

ถ้าเป็นฐูกับเมียของผู้ดีมีปัญญา ชดใช้ข้าแปดคน

ถ้าเป็นฐูกับเมียอันกษัตริย์ เจ้าเมกหมายว่าเป็นเศรษฐี เป็นคนผู้ดีมีชื่อ ใช้ข้าสิบสองคน

ถ้าเป็นฐูกับเมียอำมาตย์ผู้น้อย ใช้ข้าสิบสองคน

ถ้าเป็นฐูกับเมียอำมาตย์ยศปานกลาง ใช้ข้ายี่สิบคน

ถ้าเป็นฐูเมียอำมาตย์ใหญ่ ใช้ข้าสามสิบคน

ถ้าเป็นฐูกับเมียขุนศึก ใช้ข้าสามสิบคน

ถ้าเป็นฐูกับเมียท้าวพระยา ใช้ข้าสี่สิบคน

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ไบลาน หน้าที่ 66-67. ปรวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง , อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ บทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 350.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชิงหมื่น : ไบลานหน้าที่ 33. ปรวรรตโดย ประเสริฐ วัฒนกร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 247, 249.

ถ้าเป็นเมียน้อยเมียคนหลัง ๆ ไม่ได้กินข้าวร่วมกับผัว เสียค่าครึ่งหนึ่งของเมียหลวงของ เขาทั้งหลายนั้น¹

3.5 ค่าปรับที่ผู้พิจารณาจะต้องกำหนดเอาเองตามฐานะ ยศ ของผู้กระทำผิด กรณีเป็นชู้ กับเมียผู้อื่นที่ต่างยศศักดิ์กัน

เจ้าขุน นายซ้าง นายม้า นายก้วน นายดิน ไพร่ ได้เมียท่านมาเป็นเมีย ให้ปรับไหม 2 เท่า ของสินใช้ ซึ่งเป็นชู้กับเมียท่าน ตีราคาสินใช้แบบนี้เพื่อมิให้ผู้ใหญ่ดูหมิ่นผู้น้อย เมื่อจะตัดสินตีราคา สินใช้ ให้พิจารณาความหนักเบาผู้ดีหรือยากจน²

3.6 ความผิดโทษประหาร หรือขายเป็นทาสเอาราคา 2 เท่า ขดใช้ กรณีข้าทาสเป็นชู้ กับเมียเจ้าเมียขุน หรือผู้มียศต่ำกว่าเป็นชู้กับเมียผู้มียศสูงกว่าตน

ขุน นายซ้าง นายม้า ขุนพัน พันน้อย ชอบเมียเจ้าแสน เจ้าหมื่น ซึ่งได้ชูปเลี้ยงตน มีโทษ ถึงประหารชีวิต ถ้าไม่ประหารให้ปรับไปตามกฎหมาย แล้วให้ขายผู้หญิง เอาค่า 2 เท่า

ข้าทาสไปอยู่กินหลับนอนกับเมียเจ้านาย หรือเมียขุน โทษควรประหารชีวิต เพราะเหตุว่า เป็นเมียของเจ้านายหรือขุน ถ้าไม่ฆ่าให้ไหม 2 เท่า³

3.7 ขุนหรือไพร่ เป็นชู้กับเมียท่านถึงเรือนผู้หญิง ถูกฆ่าตายหรือบาดเจ็บ ผู้ฆ่าไม่มีโทษ

อัน 1 ขุนก็ดี ไพร่ก็ดี ไปเที่ยวนอนกับเมียท่านถึงเรือนท่าน ท่านได้ฆ่าตายให้เลิกแล้วอย่า ว่าอะไรแก่ลูกผู้ตาย เพราะเขาไม่สอนให้เขาไปมีชู้แต่อย่างใด หากได้ฆ่าไม่ตาย ให้แต่งสินไหมใช้ แก่มันครั้งหนึ่ง เหตุว่ามันได้รับบาดเจ็บ¹

¹ อนุโลมกฎหมายโบราณ : ไบลานหน้าที่ 11. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ อานันท์ กาญจน พันธุ์, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 961.

² มังรายศาสตร์ ฉบับถอด : ไบลานหน้าที่ 70-71. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาค การวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 170-171.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 34. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 249.

3.8 ค่าปรับเมื่อไฟร หรือขุนเป็นชู้กับเมียท่าน หลังจากที่ถูกร้ายแล้วไม่สิ้นชีวิต

ไฟร ขำขุน เป็นชู้กับเมียท่านถูกท่านฆ่าแต่ไม่ตายหากสามารถรักษาให้หายได้ ให้เรียกสินไหมใช้แทนมัน 330 เงิน หากยากจน ไหม 110 เงิน หรือ 220 เงิน หากเป็นชู้กับเมียเจ้าขุนผู้ใหญ่โทษควรฆ่าเสียก็ได้ ไม่ควรตีราคาสินไหม เพราะเป็นข้าตน หากฆ่าผู้ชายตายให้ขายเอาค่าผู้หญิงให้แก่ผู้มันและเอาเข้าพระคลัง หากไม่ฆ่าผู้ชายให้ตีราคาค่าผู้หญิงแบ่งครึ่งให้แก่ผู้มันครั้งหนึ่ง หากยังคบชู้อีก 2-3 ครั้ง ให้ผู้มันขายเมียมันเสีย หากผู้มันไม่ขายและผู้มันได้ฆ่าชู้ตาย ถือว่ามันฆ่าคนดีตาย ให้ตีราคาชายชู้คนหนึ่งราคา 330 เงิน ใช้แทน 5 เท่า²

3.9 มียศศักดิ์เป็นเจ้า เป็นชู้กับเมียของข้าทาสตน ต้องปล่อยผู้ข้าทาสตนให้เป็นอิสระ หรือ เป็นชู้กับหญิงข้าทาส แต่ผู้หญิงเป็นไท ให้ยกข้าทาสหญิงให้แก่ผู้โดยใช้ค่าครึ่งหนึ่ง

เจ้านายชอบเป็นชู้เมียข้าทาสของตน ให้ปลดปล่อยผู้เป็นไท³

เจ้าเป็นชู้กับข้าเรือนผู้มีสามีแล้ว โดยที่สามีเขาเป็นไท ไม่ใช่เป็นข้าเหมือนภรรยา ให้สามีไถ่เอาเมียเขาออกมาโดยคิดราคาครึ่งหนึ่งของราคาเมีย และให้กับเจ้าของเมียและเจ้าของเมียก็ให้หญิงนั้นกับสามีเขา⁴

กฎหมาย : ลักษณะหย่า

1. ลักษณะการหย่าตามหลักกฎหมายโบราณล้านนา

1.1 การกล่าวถึงหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ในการที่สามีภรรยาจะขาดจากกัน (หย่า)

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ใบลานหน้าที่ 64. ปรึวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแพง, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 348.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง : ใบลานหน้าที่ 68-69. ปรึวรรคโดย ประเสริฐ ฅ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จรรยาบรรณใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 168-169.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ใบลานหน้าที่ 34. ปรึวรรคโดย ประเสริฐ ฅ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 249.

⁴ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ใบลานหน้าที่ 18. ปรึวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1288.

ต่อไปจะได้กล่าวถึงการหย่าขาดจากกัน จึงจะไม่ใหม่ในอบาย ซึ่งตามวินัยธรรมได้กล่าวไว้
ดังนี้

ผู้เมียทะเลาะกัน (เขนkenaจิ) ด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง แม้ผู้ชายนั้นจะพูดว่า เธอไม่เอาอีก
ซ้ำ 2 ครั้ง และได้หนีไปพ้นบันได 1 ชั้น แล้วพูดอีกว่า เธอจะไม่เอาอีกซ้ำ 2 ก็คือ ผู้เมียทะเลาะกัน
ผู้ชายหนีจากเมียด้วยความโกรธ การกระทำดังที่ได้กล่าวมานั้น พระพุทธเจ้าถือว่า ยังไม่ได้หย่าขาด
จากกัน เพราะการกระทำนั้น เพียงแต่ผู้เมียพูดเล่น แค่นั้น ถือไม่ได้ว่าเป็นการหย่าขาดจากกันธรรม
ของพระพุทธเจ้ากล่าวว่า (ยทาสามีโกหตวา) เมื่อใดที่หายโกรธแล้ว ผู้ผู้ตั้งใจว่าจะเลิกโดยที่ไม่มี
ความโกรธอยู่ในใจ คั้งนั้น 2 คนนี้ได้ขาดจากการเป็นผู้เมีย อันนี้เป็นประการแรก

อีกประการหนึ่ง ว่าด้วย ผู้ชายนั้นมีเจตนาโดยถ้าหากทะเลาะกันในบ้านเรือน เมื่อทะเลาะ
กันแล้วได้ไปหาชาวบ้านผู้ใดผู้หนึ่งมาเป็นพยานว่า เขาทั้ง 2 คน อยู่กินด้วยกันด้วยความไม่พอใจชอบ
ใจ แล้วจะหย่าขาดจากกัน ให้คนที่มาเป็นพยานรับรู้ด้วย การกระทำดังนี้ก็ถือว่าได้หย่ากันแล้ว

อีกประการหนึ่ง เมื่อได้หายโกรธแล้ว ก็ทำเป็นหนังสือ แล้วให้กับผู้เป็นผัวลงลายมือ
ก็ถือว่าได้หย่ากันแล้ว

3 ประการ ที่ได้กล่าวมา เป็นเรื่องของการหย่าขาดจากการเป็นสามี-ภรรยา ตัวสันตามที
กล่าวมาแล้วจึงจะเป็นการชอบธรรม ใครไม่ทำตาม 3 ประการนี้ก็เป็นคนใจบาป¹

1.2 หลักเกณฑ์ในการที่จะพิจารณาว่า ชายหญิงจะหย่ากัน ให้ถือเอาความรักและ ความอาลัยที่มีต่อกัน

เหตุว่ายังติดเนื่องอยู่กับเรื่องเมีย 20 จำพวก คือ ที่เริ่มต้นด้วย เมียประเภท ธนภิกขา และ
สิ้นสุดท้ายเรื่อง เมีย 20 จำพวกด้วย มาตุรชตดา

นักปราชญ์ผู้เป็นจำเมือง จะตัดสินคดีความอันจะให้ถึงโทษของคนทั้งหลาย อันเกิดจาก
เมีย 20 จำพวก ให้ได้เอาธรรมะ 2 ประการนี้ ตั้งไว้ให้รู้ว่า สองผู้เมียควรขาดหรือไม่ขาดจากกัน
ตามธรรมจารีตแห่งสัพปุริสะเจ้า ธรรมะสองประการนี้ คือ อาลัยค้นหา และอิฉาค้นหา อิฉา
ค้นหา แบ่งออกเป็นสองประการคือ บุพภาคค้นหา และ อัปรีภาคค้นหา

บุพภาคค้นหา ได้แก่ จิตใจของผู้หญิงผู้ชายที่รักใคร่ชอบพอกัน ยังไม่ได้ให้ข้าวของ
แก่กัน ยังไม่ได้ถูกเนื้อต้องตัวกัน ไม่ได้ให้คำปฏิญาณแก่กัน แต่ก็บังเกิดความรักความพอใจซึ่งกัน
และกัน ประการเดียว ดังนี้ เป็น บุพภาคค้นหา

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง: ใบลานหน้าที่ 95-96. ปรวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและอนันท์ กาญจน
พันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ: วิเคราะห์ระบบ
โครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1365-1366.

ส่วนอัปปริภาคค้นหา เมื่อสองผิวเมียจะหย่าร้างกัน ภายหลังมีใจสัมพันธ์ใคร คืบกลับมาอยู่ด้วยกันอีก ได้พุดจา ปฏิญาณ แต่ไม่ได้อยู่ได้นอน ถูกเนื้อต้องตัวกัน ได้ชื่อว่า อัปปริภาคค้นหา

เหตุคั้งนั้น ค้นหาสองตัวนี้แรงนัก ย่อมดึงเอาสัตว์ทั้งหลายสู่วังวนของวัฏสงสาร มีแต่ อรหัตต์มัลลคุณาลิงเดียวที่จะหลุดพ้น อย่างอื่นจะตัดให้ขาดไม่ได้ เหตุคั้งนั้น พระพุทธเจ้าจึงเทศนาว่า อิจฉานปริตทตติคิ คั้งนี้ เหตุว่าอิจฉาค้นหานี้ย่อมดึงเอาสัตว์หญิงชายไปมาหาสู่กันทุกเมื่อ สัตว์หญิงชายทั้งหลายอันเป็นปุถุชนในโลกนี้ แม้ละทิ้งหนีจากกันไปได้ร้อยโยชน์ก็ดี หากอิจฉาค้นหา นี้ บังเกิดขึ้นก็ไม่สามารถละทิ้งกันได้

ผิวเมียหย่ากันแล้ว ภายหลังไม่ได้ถูกต้องตัวกัน ไม่ได้ให้โอกาส และไม่ได้ปฏิญาณต่อกัน ที่ชายเสียชีวิต แม้กล่าวว่าเป็นเมียข้า ก็ฟังไม่ขึ้น จำเมืองไม่ควรเอาคำของมันเป็นประมาณตามอิจฉา ค้นหา

ส่วนคั้งบพที่ว่า อาลัยนั้น ได้เกิดค้นหาความรักใคร่กัน ตั้งแต่ได้ให้ของฝาก ได้ให้ ปฏิญาณแก่กัน จนถึงผู้ชายได้รับคร้วเรือนทั้งหมด กล่าวว่าเป็นลูกกู เมียกู เรือนกู คั้งนี้จึงเรียกว่า อาลัย เหตุพระพุทธเจ้าเทศนาว่า นตทพพนรณมาหุทธิรา อันว่าผูกมัดด้วยเชือกป่านปอกก็ดี อันว่า กิริยาผูกมัดด้วยเชือกทั้งหลายเหล่านี้ แม้ว่ามั่นคงป่านใดก็ดี พระพุทธเจ้ากล่าวว่าย่างแก้ไขได้ด้วยมือ มีดพร้า

ส่วนอาลัยอันใด คืออาลัยรักในลูกและเมียนั้น พระพุทธเจ้ากล่าวว่า เป็นเชือกผูกมัดสัตว์ ทั้งหลายมั่นคงยิ่งกว่าเชือกทั้งปวง เหตุคั้งนี้ ความเป็นผิวเมียกันก็ถึงพร้อมด้วยอาลัย การรับของฝาก และคำปฏิญาณ ในธรรมบพที่ว่า เมื่อยังมีลูกกลับกล่าวว่ามี ให้ฟังรู้ว่าเขาอาลัยรักในคร้วเรือน ทั้งหมดเสมือนลูก

หากว่าผิวเมียจะหย่าขาดกัน ขาดหรือไม่ขาดนั้น ฟังรู้ได้คั้งนี้ หากเขากล่าวซึ่งกัน นางไม่ใช่ เมียข้า หญิงก็ว่า เจ้าไม่ใช่พ่อข้า เขาทั้งสองหย่าขาดกัน หากกล่าวว่า นางยังเป็นเมียข้า เจ้ายังเป็นพ่อข้า คั้งนี้ จำเมืองผู้มีปัญญาควรรู้ว่าเขาสองผิวเมียนั้นยังไม่ขาดจากกัน คั้งนั้นการพิจารณาความเป็นผิวเมีย และการขาดจากการเป็นผิวเป็นเมีย ฟังดูจากธรรมะ 2 ประการ คือ ค้นหา และ อาลัย

ผู้หญิงและผู้ชาย ไม่ได้ให้ปฏิญาณแก่กัน ไม่ได้อยู่กินด้วยกัน กลับรับกล่าวว่า เมียข้า อย่างนั้นก็ดี แม้นว่าอาลัยขาดแล้วก็ดี ภายหลังกล่าวว่า เป็นเมียกู ไม่ชอบคำเหล่านี้ได้กล่าวตามอิจฉา ค้นหาเท่านั้น แม้จะกล่าวหนักแน่นประการใดก็ตาม ไม่ควรเอาตามอิจฉาค้นหา เหตุว่าเขาขาดจากกันแล้ว เหตุว่าพระพุทธเจ้า เทศนาว่า บุคคลผู้ประกอบด้วย อิจฉาค้นหา นี้ อยากกล่าวประการใด ก็กล่าวตามใจ มันคล้ายดังลิงกินลูกไม้ในป่า เหตุคั้งนั้นจำเมืองไม่ควรเอาถ้อยคำของมันเป็นประมาณ

หากผู้หญิงผู้ชายรับของฝากแก่กัน มาอยู่กับด้วยกัน แล้วหนีจากกัน อาลัยก็ขาดจากกัน ไม่เป็นคู่เมียกันแล้ว เขาทั้งสองต่างก็ยอมรับ จำเมืองควรพิจารณาดูถึงว่า อาลัยอันเป็นตัวทำให้ ไม่เกิดความเป็นคู่เมียนั้นมีหรือไม่

พระพุทธเจ้าเทศนาว่า อันว่าคนทั้งหลายผู้ใดอันเกิดยินดีในกามสุข ล้วนตกอยู่ในคัมภีร์ อันตนมีต่อลูกเมียและครวเรือนทั้งมวล เปรียบเหมือนตักแตนตำข้าวที่ชักเอาแต่ใยของตัวออกทำรัง เกาะเกี่ยวอยู่กับต้นไม้ อันว่านักปราชญ์ผู้มีปัญญา ควรพิจารณาว่าอาลัยขาดหรือไม่ หรือหนายต่อ คัมภีร์ ไม่กล่าวว่ เมียกู ลูกกู ทรัพย์สินกู เรือนกู ดังนี้ก็ถือว่าตัดขาดจากอาลัยแห่งกามสุขทั้งมวล หรือได้ชื่อว่า ตัดขาดยังราคาะคัมภีร์ อาลัย ขาดด้วยผู้ชายไม่ยินดีด้วยกามสุข อันนี้เป็นธรรมดา อันว่าอาลัยนี้ เอาอิฉาฝ่ายชายเป็นประมาณ

ส่วนลักษณะของผู้หญิงหนีจากผัว ขาดและไม่ขาดนั้น มี 4 จำพวก

1. อิจฉา 2. สาลย 3. สอิสสา 4. นารย

เมื่อหญิงหนีจากผัวด้วยเหตุ 3 ประการนี้ ยังไม่สมควรขาดจากกัน คือ

อนิจาปลาธิ

สภยาปลาธิ

โตนิกตปลาธิ

อนิจาปลาธิ คือ ผู้หญิงไม่พอใจ ไม่รักผู้ชาย และหนีไป เปรียบดังปีภาวดีหนีจากพระยา กุสราชคัมภีร์ของพระยาคุสราชยังไม่ขาดจากนาง ดังนั้นตัวนางจึงไม่ขาดพ้นความเป็นเมีย

สภยาปลาธิ นั้น ผู้หญิงได้หนีจากผัว ด้วยกลัวท่านว่าหรือทำร้าย เปรียบดังนางมโนราห์ หนีจากเจ้าสุริน เพราะคัมภีร์ของเจ้าสุรินยังไม่ขาด นางยังไม่พ้นจากความ เป็นเมียเจ้าสุริน¹

1.3 หลักเกณฑ์การหย่าของหญิงชาย โดยยึดเอาคำของพ่อ แม่ และผู้เป็นใหญ่

นัยหนึ่งนั้น จำเมืองทั้งหลายควรจะตัดสินคดีความของคู่เมียว่าจะหย่ากันนั้น ควรตัดสิน ตามนัย 2 ประการนี้ คือ ตัดสินตาม อิสรานูโลมหนึ่ง ตัดสินตามธรรมมदानุโลมหนึ่ง

อันว่าอิสรานูโลม ได้แก่ พ่อแม่ผู้ชาย พ่อแม่หญิงก็ดี กล่าวว่ หญิงผู้นี้ไม่ควรเป็น ลูกสะใภ้เรา ชายผู้นี้ไม่ควรเป็นลูกเขยเรา จากนั้นไล่ให้หนีไป ส่วนสองคนไม่มีการทะเลาะบาดหมาง กันเลย สองคนคิดว่าพ่อแม่ผู้เป็นใหญ่แก่เรา เห็นเราจะไม่เจริญอยู่ด้วยกัน จึงให้เราหนีจากกัน สอง

¹ ทัศนกรรมวินิจฉัยบาลีฎีการวม (ศรี โคมคำ) : ไบลาน หน้าที่ 28-34. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบ โครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1022-1026.

เราก็หย่ากันเสียเถิด ว่าดังนั้น สองเจาก็ขาดจากกัน ผู้ใดได้หญิงเป็นเมียภายหลัง ไม่ควรเป็น
มิถนาค

อัน 1 หากว่าสองเขาไม่มีพ่อแม่ แต่มีผู้เป็นใหญ่ คือว่า ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ผู้ตั้งอยู่
ในคลองธรรมประเพณี เห็นสองคนอยู่ด้วยกันไม่ดี คือ ผู้หญิงไม่ใส่ใจคำนึงผู้ทำงานอันจะ
ให้รุ่งเรืองด้วยการบ้านการเรือน ฝ่ายชายก็ดี ผู้ใหญ่อันเป็นจำเมืองให้หนีจากกันเสีย ความเป็นผู้เมีย
ก็ขาดจากกัน เหตุว่าสัตว์โลกทั้งหลายนี้ย่อมมีชีวิตติดเนื่องกันพ่อแม่และท้าวพระยาผู้เป็นใหญ่

หากว่าทั้งสองมีความรักต่อกัน ไม่เชื่อฟังพ่อแม่ท้าวพระยาผู้เป็นใหญ่ ไปสู่หากัน
มิถนาคก็เกิดแก่ชราผู้หนึ่ง เพราะเหตุว่าหญิงผู้เป็นเมียตั้งอยู่ในมาตาปีศุโคตรรักจิตตา หากว่าเขาทั้ง
สองยังรักกัน และได้ให้สัตย์ว่าจะไม่กระทำเหมือนเดิมอีก เป็นคำสัญญาต่อพ่อแม่ และท้าวพระยาผู้เป็น
ใหญ่ จำเมืองควรตัดสินถ้อยคำใหม่ เหตุว่าความที่เกิดก่อนได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว จำเมืองตัดสิน
อย่างนี้ได้ชื่อว่า ตัดสินตาม อิสสรานุ โลมคติ¹

1.4 ชายที่ละทิ้งเมียที่เป็นไพร่เมือง และหนีราชการเมืองไปเกิน 1 ปี ถือว่าขาดกัน
หากเป็นหญิง ลูกผู้ดี เศรษฐี พ่อค้า ลูกขุน ต้องรอถึง 3 ปี จึงจะขาดจากกันถือว่าหย่าโดยสมบูรณ์

ผู้ชายไปอยู่กับไพร่ ผู้ชายไม่อดทน รับราชการได้ละทิ้งลูกเมียไปนาน 1 ปี ไม่ได้รับ
ข่าวคราว ให้ผู้หญิงแต่งงานใหม่กับผู้ชายที่เอาราชการได้ ถ้าหากผู้ชายคนนั้นคืนกลับมาจะว่าอะไร
ไม่ได้ เพียงให้คืนของที่นำมาอยู่ตอนแต่งงานเท่านั้น

ถ้ามันละทิ้งไปไม่ครบ 3 ปี แต่ครบ 3 เดือน ผู้หญิงแต่งงานใหม่ ให้แบ่งค่าตัวผู้หญิง
ออกเป็น 3 ส่วน ให้คืนให้ผู้ชาย 1 ส่วน ทรัพย์สินที่นำมาอยู่ด้วยตอนแต่งงานก็ให้คืน

ถ้าหากผู้ชายหนีไปทำให้เสียราชการ เจ้าขุนให้ผู้หญิงแต่งงานใหม่กับผู้ชายที่เอาราชการได้
ถ้าสามีเก่ากลับคืนมา ไม่ต้องเสียค่าอะไร เพียงแต่ให้คืนทรัพย์สินที่นำมาอยู่ด้วยตอนแต่งงานเท่านั้น

ถ้าไม่ใช่คนเอาราชการ แต่เป็นลูกเศรษฐี พ่อค้า ลูกขุน หมายนา ผู้ชายละทิ้งครบ 3 ปี
ให้หาตัวให้ผู้หญิง ผู้กลับคืนมาให้คืนของให้ก็เพียงพอ

หากสามีละทิ้งครบ 3 ปีบริบูรณ์ แต่ยังฝากของมาหาเมีย ก็ยังไม่ขาดจากการสมรส²

¹ หัตถกรรมวินิจฉัยบาลีฎีกาธรรม (ศรี โคมคำ) : ไบลาน หน้าที่ 37-39. ปรวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ
อนันท์ กาญจนพันธ์, อังนิน พิธิสัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบ
โครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบในไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1031-1033.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 19-20. ปรวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังนิน พิธิสัย ไชยแสงสุกุล
และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 226-227.

1.5 ชายที่ละทิ้งเมียไปโดยไม่ได้เลี้ยงดู หรือส่งข่าวเกิน 3 ปี ถือว่าหย่ากันสมบูรณ์

ผู้ชายไปแต่งงานกับผู้หญิง ละทิ้งหนีไปเสีย โดยไม่หย่า คงไว้อย่างนั้น ไว้ครบ 3 ปีไม่มา ให้ถือว่าตัดขาดจากกัน รู้สร้างและไม่รู้จักทำไม่รู้จักสร้างเจ้าของบ้านและผู้ที่อยู่กินด้วยความตามความหนักเบาเหมือนแบ่งแก่กัน ถ้าไม่ครบ 3 ปี กลับมาอยู่ตามเดิมก็ยังคงเป็นผัวเมียกันอยู่ จะตัดขาดไม่ได้ หรือผัวหนีได้นาน 3 ปี แต่ยังฝากของมาหาเมีย ก็ยังไม่ขาดจากกัน หรือผู้หญิงเล่นชู้ ให้แบ่งค่าผู้หญิง เป็น 3 ส่วน ให้ผู้ชาย 1 ส่วน แล้วให้หย่ากันเสีย หรือผัวยังรักเมีย จะอยู่กับเมียก็ตามใจ ถ้าหากว่า ทั้งสองยังไม่หย่าขาดจากกัน แต่ผู้หญิงไม่ได้เกี่ยวข้องกับผู้ชาย แต่ผู้ชายก็ยังถือว่ายังเป็นเมียอยู่¹

1.6 ลักษณะการหย่าด้วยเหตุผลต่าง ๆ นอกจากที่กล่าวมา

ลักษณะหญิงหนีไปควรขาดหรือไม่ควรขาดจากความเป็นผัวเมีย มี 3 จำพวก

1.) อิจฉาเลยย ได้แก่ หญิงหนีจากชายด้วยเหตุดังนี้ ควรขาดแล

2.) อิจฉาอเลยย ได้แก่ หญิงไม่พึงพอใจผู้ชาย และหนีจากผู้ชาย อุปมาดั่งนางปีภาวดีหนีจากพระยาकुสสราช ตัณฑาและอาลัยของพระยาकुสสราชที่มีต่อนางยังไม่ขาด นางปีภาวดี ก็ยังคงเป็นเมียของพระยาकुสสราชด้วยเหตุนี้

3.) กยลาธิ อุปมาดั่งนางมโนราห์หนีเสียจากเจ้าสุธ ด้วยเหตุกลัวท่านฆ่า และหนีจากผัวของตน อาลัยของเจ้าสุธยังไม่ขาด²

1.7 ลักษณะการหย่าโดยที่ฝ่ายชายชอบทำร้ายทู่ตีเมีย

หากชายชั่วร้าย ชอบทู่ตีเมีย ความผิดไม่ควรตีก็ดี ไม่ควรผูกมัดก็กระทำ ให้หัวแตก เจ็บพอง ไม่พอใจแก่พ้อแท้ฝ่ายหญิง ให้จับไถ่มัน เอาของทั้งหมด แม้จะเป็นของที่นำมาหาได้ด้วยกัน ก็อย่าให้มันสักสิ่งเกิด เพราะมันอยู่มีแต่จะทำร้ายแก่เจ้าของที่ ให้หย่ากันเพื่อการนั้นเกิด³

1.8 ลักษณะการหย่าโดยที่ฝ่ายหญิงเป็นคนไม่รู้จักหน้าที่ และคิดร้ายพ่อผัว

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับบอตอง : ไบลานหน้าที่ 19-20. ปรีวรรคโดย ประเสริฐ ฌ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 21-22.

² ธรรมศาสตร์ราชกือนา : ไบลานหน้าที่ 33-34. ปรีวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1220-1221.

³ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ : ไบลานหน้าที่ 20. ปรีวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรัทธา คำเป่ง, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 450.

หากผู้หญิงเลว ไม่ช่วยทำมาหากิน ให้ชายตัวหญิงเอาค่าครึ่งหนึ่งให้ผู้ชาย อีกครึ่งหนึ่งให้พ่อแม่ เพราะพ่อแม่ไม่สั่งสอน ให้หนีจากตัวไป เมียไม่กระทำโทษตัว ตัวก็ไม่กระทำโทษเมีย พ่อแม่ไม่พอใจอันใดอันหนึ่ง ดังนั้น ให้ส่งจากบ้านไปอยู่ที่อื่น พ่อแม่ของเมียให้ไปทำราชการไม่พอใจผู้ชายหนีไปอยู่บ้านพ่อแม่ของตน เมียหนีมาอยู่ด้วย ทำมาหากินเลี้ยงพ่อแม่ตัว ทำการงาน พ่อแม่ตัวและเมียไม่ยินยอม ให้เสียค่าปรับตามกฎหมายบ้านเมือง พ่อแม่ผู้หญิงไม่ยินยอมไหม 100 บาท เพราะเหตุว่าเอาลูกของท่านมาอยู่ทำการงานเลี้ยงคุณแล้ว พ่อแม่กลับไม่พอใจไล่หนี ของที่ทำมาหาได้ด้วยกันจนกระทั่งตัวตาย ทรัพย์สิน (ข้าวของ) ทั้งหมดให้ตกได้กับเมียหมด เมียตายได้แก่พ่อแม่พี่น้องฝ่ายหญิง ฝ่ายชาย จะมาเอาทรัพย์สิน ไม่ควรให้ เพราะเหตุว่า ชายมาอยู่กับเมีย เมียมาอยู่กับตัว ดังนั้นหากตายทั้งสอง ทรัพย์สินตกได้แก่ลูกหลานทั้งหมด¹

1.9 ชายที่ละทิ้งเมียไปนาน เมียแต่งงานใหม่ แต่ภายหลังกลับมาให้ผู้หญิงเป็นผู้ตัดสินว่าจะอยู่กับใคร

พ่อแม่ผู้หญิงให้ลูกมีตัว ตัวจากไปภายหลังผู้มาใหม่ไม่รู้พ่อแม่ปลุกสร้างให้ใหม่ ดังนี้ให้ปรับใหม่ผู้หญิงตั้งกระทำมิจจาร และไม่เป็นผิดแก่ตัวใหม่ เหตุว่าไม่รู้อะไร ภายหลังหากรู้ว่าเป็นเมียเขา พ่อแม่ผู้หญิงเอาให้อีกก็ให้ใส่โทษมิจจารแก่เขาทั้ง 2 หากรู้ข่าวว่า ถูกขี้ศึกจับได้ และกลับมาไม่ได้ก็ดี ให้อยู่ครบ 3 ปี จึงเอาตัวใหม่

หากผู้ใดผู้หนึ่ง ไปทำงานในที่ห่างไกล ข่าวสารมาถึงว่า ตัวตายเสียแล้ว ให้ผู้หญิงนั้นอยู่ไปจนครบ 3 ปี จึงเอาตัวใหม่ได้ หากว่ามันเอาตัวใหม่ แล้วตัวเก่ามันไม่ตาย จะกลับมาเอาก็ดี อย่าให้เป็นผิดแก่ตัวใหม่เกิด ให้ตามใจหญิงจะเลือกเอาเถิด หากว่ามันจะเอาตัวใหม่ ให้มันของขมาตัวเก่า ข้าวของมีเท่าใดให้แบ่งปันกันตามคลองเถิด หากว่ามันจะเอาตัวเก่า ก็ควรขอขมาตัวใหม่ ข้าวของให้คืนจึงชอบแล²

2. ลักษณะการแบ่งทรัพย์สิน ภายหลังการหย่า

¹ ธรรมศาสตร์สรรพสอน : ไบลานหน้าที่ 25-26. ปวิวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบอน ไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1410-1411.

² ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 82-83. ปวิวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1163.

2.1 หลักการแบ่งทรัพย์สินภายหลังการหย่า กรณีที่ทั้งชายและหญิงต่างก็มีทุนเดิมมาก่อน แต่งงานกัน

ผู้ชายไปแต่งงาน ไม่มีค่าสินสอด เท่ากับเอาเงินไปลงทุนค้าขายกับผู้หญิงคนละครั้ง ถ้าส่วนของผู้ชายมากกว่าก็ดี ทั้งสองฝ่ายจะหย่าขาดจากกันของผู้ชาย ให้เอาตามต้นทุน ผู้หญิงก็เอาเงินต้นทุนไป ยังคงเหลือเท่าใดต้องแบ่ง 3 ส่วน ให้ผู้ชาย 1 ส่วน ให้ผู้หญิง 2 ส่วน หรือว่าผู้หญิงไม่ช่วยทำมาหากินให้แบ่งครึ่ง ได้แก่ผู้ชายครึ่งหนึ่ง ให้แก่ผู้หญิงครึ่งหนึ่ง หรือผู้ชายไม่ทำมาหากิน ให้แบ่ง 4 ส่วน ให้ผู้ชาย 1 ส่วน ให้ผู้หญิง 3 ส่วน¹

2.2 การแบ่งทรัพย์สินภายหลังการหย่า กรณีที่ทั้งชายและหญิงต่างเป็นลูกของเพื่อนที่ให้ ลูกแต่งงานกัน

สองสหાયยกลูกสาว ลูกชายแต่งงานกันให้มีทรัพย์สินสมบัติเท่ากัน ทั้งสองรักบิดามารดาของฝ่ายไหนมากก็ให้อยู่กับบิดามารดาฝ่ายนั้น ไม่ว่าจะมีความสุขหรือไม่ ภายหลังอยู่ด้วยกันไม่ได้ จะหย่ากัน ทรัพย์สินผู้ชายมีเท่าใดให้ผู้ชายเอาไป ของผู้หญิงมีเท่าใดให้ผู้หญิงเอาไป ที่ทำมาหาได้ด้วยกันให้แบ่งครึ่ง มีลูกหญิงให้แก่ฝ่ายหญิง มีลูกชายให้อยู่กับฝ่ายชาย²

2.3 หลักการแบ่งทรัพย์สินภายหลังการหย่า กรณีฝ่ายชายมีทุนเดิม แต่ฝ่ายหญิงไม่มีก่อน แต่งงานกัน

ของที่พ่อแม่ได้ให้เมื่ออยู่กันเป็นสามีเมีย เพื่อเป็นทุนรอนแก่มัน หากมันตายอย่าให้พ่อแม่มันเอาคืน ให้มอบไว้แก่เมียจนสิ้น เหตุว่าของอันนั้นเป็นของของมันที่นำมาสู่ขอแล้ว มันจะให้แก่ผู้ใดก็ได้หากเมียก็ตายด้วยให้มอบแก่ญาติของเมีย เมื่อไม่มีญาติทางเมียจึงตกเป็นของญาติมัน หากไม่มีใครเลย ให้แบ่งเป็น 2 ส่วน เข้าเล่ม (คลัง) พระยา 1 ส่วน อีก 1 ส่วน ให้ทำบุญอุทิศไปให้ผู้ตายเกิด กรณีเป็นลูกหญิงที่พ่อแม่อุดหนุนให้ไปมีผัวก็เช่นเดียวกันนี้³

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับถอดพิมพ์ : ไบลานหน้าที่ 17-18. ปรีวรรคโดย ประเสริฐ ฐ นคร, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลานภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 19-20.

² มังรายศาสตร์ ฉบับถอดพิมพ์ : ไบลานหน้าที่ 16. ปรีวรรคโดย ประเสริฐ ฐ นคร, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 114.

³ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลาน หน้าที่ 62. ปรีวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1155.

2.4 หลักการแบ่งทรัพย์สินภายหลังการหย่า กรณีฝ่ายหญิงมีทุนเดิม แต่ฝ่ายชายไม่มีก่อนแต่งงานกัน

ผู้ชายไปสู่วีรอนหญิง โดยไม่มีทุนไป มีแต่ของหญิงทั้งหมด ภายหน้าอยู่ด้วยกันไม่ได้ หย่าร้างกัน ของผู้หญิงที่เป็นทุนให้ตั้งออกมา ของที่ทำมาหาได้ด้วยกัน ให้แบ่งออกเป็น 4 ส่วน ให้ชาย 1 ส่วน หญิง 3 ส่วน หากชายไม่รู้จักทำมาหากิน มาอยู่อย่างเดียว อย่าให้กับมันสักอย่าง เหตุว่ามันไม่มีของ¹

2.5 การแบ่งทรัพย์สินภายหลังการหย่า กรณีทั้งหญิงและชายต่างก็ไม่มีคามผิด ให้เอาสินสอดคืนชาย ที่เหลือแบ่งหญิง 2 ส่วน ชายส่วนหนึ่ง

ชายไปแต่งงานกับหญิง มีเงินเป็นสินสอด เอาไปใช้จ่ายซื้อที่นอน หมอนมุ้งส่วนหนึ่ง อีกส่วนเอาไปใช้จ่ายในค่าอาหารการกิน ซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายสิ้นเปลือง เมื่อทั้งสองคนฟัวเมียอยู่ด้วยกันไม่ได้ โทษผู้หญิงก็ไม่ได้ ความผิดของชายก็ไม่มี เมื่อจะหย่ากันต้องเอาทรัพย์ของอันมีค่า 100 หนึ่งในที่เป็นค่าขึ้นนั้น คืนให้แก่ชาย ทรัพย์ที่ชายนำมาใช้จ่ายก็ตีจ่ายให้เมียมุ่งหม่มไปก็ดี ใช้จ่ายร่วมกันกันก็ดี ของหญิงอันใช้จ่าย ให้ฟัวมุ่งหม่มไปก็ดี ไม่ควรให้ว่าอะไรแก่กัน ส่วนที่ใช้จ่ายไปนั้น แม้จะอยู่ด้วยกันเพียง 3 วัน 7 วันก็ดี ก็คงเป็นของเจ้าเรือนทั้งสิ้น เพราะหญิงก็แก่เต่าลงไปด้วยวัน และคืน ไม่ต้องคืนเพราะเหตุนี้ หรือว่าของที่ทำมาหาได้ด้วยกันขึ้นมาใหม่ให้แบ่งเป็น 3 ส่วน ให้แก่หญิง 2 ส่วน ให้แก่ชาย 1 ส่วน หรือมีลูกหญิงชายด้วยกัน ให้มอบไว้แก่หญิง²

2.6 การแบ่งทรัพย์สินภายหลังการหย่า กรณีชายหรือหญิงต่างประพฤตินั้นไม่เหมาะสม

ผู้ชายมาอยู่ด้วยกันกับหญิง มันหากไม่ตั้งใจสร้างของในเรือน หากมันหนีไปเสีย ความเป็นฟัวเมียก็สิ้นสุด หากมันตายไป ของที่มันนำมาอยู่กับเมียมันก็ให้ตกเป็นของเมียมันเถิด พ่อแม่พี่น้องฝ่ายฟัวจะเอา ก็อย่าให้ เหตุว่ามันร้ายต่อเจ้าเรือน หนีไปจากตนเอง ของใดที่มันนำมาอยู่กับพ่อแม่ เมียก็ให้ได้แก่พ่อแม่เมีย หากมันนำของเมียไปด้วยให้คืนแก่เมียมันจนสิ้น

ผู้หญิงมาอยู่เรือนชาย ไม่สนใจทำอะไรทำนา ฟัวค่าหรือบ่นก็หนีกลับไปอยู่กับพ่อแม่ พ่อแม่มันก็สั่งสอนให้กลับมาหาฟัว ฟัวก็ไปตาม 2 ครั้ง 3 ครั้ง ไม่มา ให้พ่อแม่หญิงขอขมาลูกเขย

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 76-77. ปวีรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบอนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1157-1158.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง : ไบลานหน้าที่ 14. ปวีรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 111-112.

ความเป็นผู้เมียที่สิ้นสุด ข้าของทำมาหาได้ด้วยกันให้ตกแก่ฝ่ายชาย อย่าให้ฝ่ายหญิงเลย เหตุว่า
มันชั่วแก่ตัวมันเอง¹

2.7 หลักในการไม่ให้ทรัพย์สินแก่ชายในกรณีคบชู้หรือทาบตีหญิง

หากว่าชายชั่วร้ายชอบทาบตีหญิง ไม่ควรตีก็ตีไม่ควรทาบก็ทาบ ไม่ควรผูกมัดก็ผูกมัดทาบตี
ให้ศิระระแตก โหล่พัง ไม่เป็นที่พอใจของพ่อแม่ฝ่ายหญิง ผิดคำมั่นสัญญาให้จับไล่ ธิบเอาทรัพย์สิน
ทั้งหมด แม้เขาจะทำมาหาได้ด้วยกันก็อย่าให้แก่มันสักสิ่ง เพราะมันอยู่ก็รังแต่จะให้ร้ายแก่เจ้าที่
ให้หย่าจากกันเพราะเหตุนี้²

3. ลักษณะการแบ่งทรัพย์สินภายหลังที่ผู้เมียตายจากกัน

3.1 การแบ่งทรัพย์สินเมื่อผู้เมียตายจากกัน ใครอยู่ได้แก่ผู้นั้น หากตายทั้งคู่จึงจะตกแก่
ลูกและญาติ หากไม่มีญาติตกเป็นของแผ่นดินครึ่งหนึ่ง ให้ทำบุญอุทิศให้ครึ่งหนึ่ง

ของผู้เป็นพ่อที่รักษาไว้ไม่ให้ปะปนกับของผู้เป็นเมีย ของผู้เป็นเมียที่รักษาไว้ไม่ให้
ปะปนกับของผู้เป็นพ่อ เมื่อจะเอาไปทำทุนค้าขายก็ตี เขาจึงเอาออกมาเท่ากัน ได้กำไรมาเท่าใดก็ให้
แบ่งกันเท่ากันเถิด ของผู้เป็นพ่อมอบแก่ลูกชาย ของผู้เป็นแม่มอบแก่ลูกหญิง หากเขาจะหย่าร้างกัน
จะแบ่งลูกกันก็ให้แบ่งเช่นเดียวกันนี้ หากเขาไม่มีลูก ผู้ตายมอบให้แก่เมีย เมียตายให้มอบไว้แก่พ่อ

หากผู้ตายก่อน ทรัพย์สินให้ไว้แก่เมีย เมียตายก็ให้ไว้แก่พ่อ ตายทั้ง 2 คน ก็ให้ไว้แก่ลูก
หากไม่มีลูก ของในเรือนนั้นให้แบ่งครึ่งแก่ญาติทั้ง 2 ฝ่าย หากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่มี ก็ให้แก่อีกฝ่ายหนึ่ง
หากไม่มีทั้งสองฝ่าย ให้แบ่งครึ่งหนึ่งแก่ท้าวพระยาที่เขาได้อาศัยอยู่กิน อีกส่วนหนึ่งให้ทำบุญอุทิศไป
ให้เขานั้นเถิด³

3.2 การแบ่งทรัพย์สิน กรณีผู้ชายตายก่อนผู้หญิง ญาติฝ่ายชายจะเอาทรัพย์สินสมบัติไม่ได้
แม้ผู้ชายจะสั่งไว้แก่ญาติตัวก็ไม่ได้ แล้วแต่ผู้หญิงจะแบ่งให้

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 71-73. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจน
พันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1152-1153.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอกดอง : ไบลานหน้าที่ 14. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุก
กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบในไบลาน ภาค
การวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 112.

³ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 69, 76. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์,
อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1150, 1157.

หากว่าเขาทั้งสองครองเรือนด้วยกัน ชายตายไปเสียก่อน ญาติพี่น้องผู้ชายจะมาแย่งเอาทรัพย์สินที่สามีภริยาทำมาหาได้มาด้วยกันก็ดี เอาค่าสินสอดก็ดี ไม่ควรให้ เพราะเหตุว่าผู้ชายออกเหย้าเรือนแล้ว (ตระกูล) ส่วนเงินค่าสินสอดนั้นไม่ควรให้ เพราะพ่อแม่ของชายหากได้ให้เมื่อตอนมีชีวิตอยู่ และลูกชายได้ตายในบ้านของภริยา โดยไม่ได้สั่งการเรื่องทรัพย์สินไว้ ผัวตายทรัพย์สินก็ตกเป็นของเมีย ถ้าหากชายได้สั่งเรื่องทรัพย์สินไว้ก็ให้ตกแก่ญาติพี่น้องของตน และเมื่อก่อน (เรือนหลัง) ก็ไม่ควรให้ เพราะเหตุว่าทรัพย์สินอันทำมาหาได้ด้วยกันใหม่นี้จะมีขึ้นได้ก็เพราะผู้หญิงไม่ไช่ของผู้ชายคนเดียว จึงไม่ควรให้ เพราะเหตุนี้ถ้าหากผู้หญิงนั้นรักสามี ไม่โกหกหรือ ละทิ้งคำที่สามีสั่งไว้อย่างใดก็จัดการไปตามนั้น แม้ตามกฎหมายไม่ควรได้รับก็ตาม¹

3.3 การแบ่งทรัพย์สินเมื่อฝ่ายหญิงตายก่อน ให้คืนสินสอดแก่ชาย และส่วนที่เป็นสินสมรส ให้แบ่งเหมือนจะหย่ากัน

ถ้าผู้หญิงซึ่งเป็นเจ้าของบ้านตายก่อนชาย ชายจะกลับไปอยู่กับเมียคนแรก (บ้านเดิมของตน) ของอันทำมาหาได้ด้วยกันให้พ่อแม่หญิงแบ่งปันแก่ชาย เหมือนตั้งว่าชายหญิงมีชีวิตอยู่ ส่วนเงินสินสอดนั้น ผู้เป็นเจ้าของไม่ตาย พ่อแม่ของหญิงจะยึดถือไว้ไม่เป็นการสมควร ให้คืนแก่ชายจึงชอบธรรม²

กฎหมาย : ลักษณะมรดก

1. ลักษณะการพิจารณาเกี่ยวกับมรดกกรณีต่าง ๆ

1.1 หลักการพิจารณาเกี่ยวกับการสืบมรดกโดยทั่ว ๆ ไป

ลูกที่พ่อแม่ได้เกื้อหนุนให้ไปเอาผิวเอาเมีย ข้าวของต่าง ๆ พ่อแม่ก็ได้แบ่งปันให้มันแล้ว เมื่อพ่อแม่มันตาย อย่าให้ทรัพย์มรดกแก่มัน หากพ่อแม่สั่งเสียไว้เท่าใดก็ให้แก่มันเท่านั้นเกิด หากไม่ได้สั่งเสียไว้อย่าให้แก่มัน แต่ให้กับลูกผู้พี่เลี้ยงพ่อแม่ที่เลี้ยงพ่อแม่ที่เลี้ยงพ่อแม่มีแต่ลูกผู้่ออกเรือนไป จึงควรให้ทรัพย์มรดกแก่มัน หากยังมีหลานอยู่ เลี้ยงดูก็ให้มอบให้แก่ผู้หลานนั้น

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด : ไบลานหน้าที่ 14-15. ปรวรรตโดย ประเสริฐ ฐ นคร, อังใน พิธิณัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 112-113.

² มังรายศาสตร์ ฉบับถอด : ไบลานหน้าที่ 15. ปรวรรตโดย ประเสริฐ ฐ นคร, อังใน พิธิณัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 113.

เกิด หากว่าหลานก็ไม่มี แต่มีข้าผู้จะสืบเรือน ข้าของนั้นในและหากการงานมันก็ทำได้ ก็ให้มอบแก่
มันทั้งของในเรือนนั้นเกิด

ผู้หนึ่งจะตาย ไม่มีลูกหลาน ญาติ พี่น้อง จะสืบเชื้อสายแห่งตน แต่มีลูกศิษย์ผู้หนึ่ง ผู้ที่ตน
ได้สั่งสอนไว้ อาจจะให้สืบ ศาสตร์ศิลป์ และอยู่อุปฐากตนตราบชั่วชีวิต ก็ให้ลูกศิษย์นั้น
ครอบครองของในเรือนแทนตน เป็นดังศิษย์ 3 คน เป็นครู 1 ลูกศิษย์ 2 คน คนหนึ่งมุ่งมั่นเล่าเรียน
หนังสือ รับเอาเฉพาะคำสั่งสอนจากครูสิ่งเดียว อีกคนหนึ่งอุปฐากครูตั้งปฏิบัติต่อพ่อแม่ เมื่อครูตาย
ให้ยกทรัพย์มรดกนั้นแก่ลูกศิษย์ผู้อุปฐากนั้น ภายหลังหากลูกศิษย์นั้นตาย ก็ให้ทรัพย์มรดกตกเป็น
ของลูกศิษย์ผู้เรียนหนังสือ คำสั่งสอนของพ่อครูนั้น ถ้าลูกศิษย์ตายก่อนพ่อครู พ่อครูก็ได้ทรัพย์ของ
ลูกศิษย์นั้นดังกล่าวนี้เป็นวัตรแห่งศิษย์ทั้งหลาย¹

1.2 หลักในการพิจารณาแบ่งมรดกแก่ผู้มีลูกหลายคน ตามหน้าที่ที่กระทำต่อพ่อแม่

มีลูก 4 คน เป็นชาย 3 คน หญิง 1 คน ชายคนโตไปกินนาคด้วยขุน คนรองไปบวชเป็น
พระชาย คนเล็กไปค้าขาย ผู้หญิงอยู่เลี้ยงดูปฏิบัติพ่อแม่ พ่อบิดามารดาตาย เขาแบ่งมรดกกันไม่เป็น
ให้แบ่งเป็น 15 ส่วน ผู้พี่คนโตไปกินนากับขุน สุขทุกข์สิ่งใดพ่อแม่ยังหวังพึ่งให้แบ่งให้ 2 ส่วน
ลูกชายคนเล็กที่ไปค้าขาย ถ้าหากสมบัติพ่อแม่หมดยังหวังพึ่งให้แบ่งให้ 2 ส่วนเหมือนกัน ลูกชายคน
รองที่บวชเป็นพระนั้นก็ด้วยหวังให้พี่แม่พ้นจากทุกข์แบ่งให้ 4 ส่วน ผู้หญิงซึ่งปรนนิบัติพ่อแม่ รักษา
ข้าวของมิให้เสียหาย แบ่งให้ 7 ส่วน²

1.3 มรดกที่พ่อแม่สั่งไว้ให้แก่ลูกหลาน หรือข้าทาส ตลอดจนใครก็ตาม ต้องเป็นไปตามที่ สั่งไว้ ห้ามขัดขืน ถือเป็นจารีต

ลักษณะบิดามารดาปู่ย่าตายายต้องแบ่งมรดกกัน ปู่ย่าตายายสั่งเรื่องทรัพย์สมบัติไว้
ให้แก่ลูกหลานตนก็ดี แก่ข้าหญิงชายก็ดี ก็ควรปฏิบัติตามคำสั่งของผู้ตายทุกอย่าง เพราะเหตุว่า

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 60, 63-64. ปรีวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจน
พันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ
บทบัญญัติที่จารบอนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1139, 1141-1142, 1144-1145.

² มังรายศาสตร์ ฉบับถอด : ไบลานหน้าที่ 21. ปรีวรรคโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุ
กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 119.

ทรัพย์สินสมบัติเป็นของผู้ตายทุกอย่าง ผู้ตายสั่งไว้ให้แก่ผู้ใดผู้นั้นจึงควรได้ ไม่ควรเปลี่ยนแปลงค่าของผู้ตาย ถ้าหากมี ลูกหลานหลายคน ผู้ใดมีคุณแก่พ่อแม่มากกว่าก็ควรได้¹

1.4 เงินที่ลูกคนไหนยืมไปจากพ่อแม่ เมื่อจะแบ่งมรดกต้องเอามาคืนกองกลางก่อน แล้วแบ่งกัน
ข้าวของอันใดที่พ่อแม่เกื้อหนุนให้ลูก เมื่อไปแต่งงาน ออกเรือนไปข้างหน้า และให้ข้าวของที่เกี่ยวข้องกับเครื่องยศประกอบศักดิ์ แต่ไม่ได้ให้เป็นสิทธิขาด หากมันตายก่อนพ่อแม่ ให้พ่อแม่เอาของนั้นคืนเถิด หากว่าพ่อแม่มันตายก่อน และไม่ได้สั่งให้ยกแก่มัน ให้เอาของอันนั้นเอาออกมาแบ่งพี่น้องมันเถิด หากพี่น้องมันไม่มี ก็ให้ตกเป็นของมันทั้งหมด มันตายก็ให้ตกเป็นของเมียมันจงสิ้น²

1.5 มรดกที่ลูกผู้ใดเอาไปซ่อนไว้ก่อนพ่อแม่ตาย หากสืบรู้ภายหลัง จะต้องเอามาสมทบกองกลางแบ่งปันกัน

เมื่อยังไม่ทันได้แบ่งปันมรดกกัน ลูกคนไหนหาเอาซ่อนเร้น ภายหลังรู้ความจริงให้เอามาแบ่งกัน อย่าโทษลูกคนนั้น เพราะเหตุว่าเป็นของพ่อแม่เขา³

1.6 มรดกที่ท้าวพระยาข่มเหงเอาไปหรือที่โจรลักเอาไป หากผู้ใดไปตามคืนได้เป็นของผู้นั้น
ทรัพย์สินใดเข้าขุนข่มเหงเอาไปก็ดี โจรลักเอาก็ดี เมื่อตอนพ่อแม่อยู่อาศัยไม่ได้ พ่อแม่ตายลูกหลานคนไหนหากสามารถเอาทรัพย์สินคืนมาได้ เงินส่วนกำไรควรตกแก่คนนั้น ไม่ควรนำมาแบ่งปันกัน⁴

1.7 มรดกที่พ่อแม่ให้ด้วยเสนาหา หรือลูกหาได้เอง ไม่ควรนำมาแบ่งกัน ลูกคนใดมีคุณแก่พ่อแม่ควรได้มากกว่า

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด : ไบลานหน้าที่ 21-22. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 119-120.

² ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 61-62. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1142.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด : ไบลานหน้าที่ 22. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 120.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด : ไบลานหน้าที่ 22. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

ลูกเป็นผู้ทำมาหาได้นำมาใช้จ่ายร่วมกัน หากค้าขายได้ดี ได้ด้วยวิชาความรู้ก็ดี ของเหล่านี้ไม่ควรแบ่งปันกัน¹

1.8 มรดกที่ผู้ตายไม่ได้สั่งไว้ว่าให้ใคร ให้ถือเอาผู้เลี้ยงดูพ่อแม่และผู้มีคุณแก่พ่อแม่มากกว่ากันเป็นเกณฑ์พิจารณา

ถ้าไม่สั่งหากคนไหนอยู่เลี้ยงพ่อแม่ คนไหนเอาพ่อแม่เป็นศัตรูและไม่เป็นศัตรู คนไหนพ่อแม่ขายหรือไม่ขาย แบ่งส่วนให้ลูกผู้ลำบากหรือไม่ลำบาก ลูกผู้มีคุณหรือไม่มีคุณตามความหนักเบาให้แก่เขาทั้งหมด²

1.9 ลูกหลานที่ไม่สมประกอบ และไม่ศรัทธาในพระรัตนตรัย ตลอดจนไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ และไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนไม่หามีสิทธิได้รับมรดก

ผู้หนึ่ง มีลูกหลายคน เมื่อพ่อแม่ตาย ลูกผู้ใดไม่สมประกอบ คือเป็นม่องก็ดี เป็นคนง่อยเปลี้ยก็ดี เป็นคนชั่วไม่รู้จักดีชั่วก็ดี เป็นบ้า เป็นคนโง่ ตาบอด เป็นโรคร้ายอันเป็นที่น่ารังเกียจ เช่น เป็นคุดทะราด เป็นโรคเรื้อนก็ดี เขาเหล่านี้ ไม่มีส่วนได้รับทรัพย์มรดก แต่ให้พี่น้องเมตตาให้เขาแต่พออึด พอได้นุ่งห่ม ไปจนตาย จึงชอบแล³

1.10 หลักการพิจารณาในกรณีคนสองคนมีมรดกปนกัน ใครตายคนอยู่ได้หมด ลูก ญาติ จะอ้างสิทธิไม่ได้ และมรดกที่ฝากไว้ให้ผู้เยาว์

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับนอทอง : ไบลานหน้าที่ 22. ปวิวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอทอง : ไบลานหน้าที่ 21. ปวิวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 119.

³ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 62-63. ปวิวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน. หน้า 1143-1144.

ชน อันว่าข้าวของ (อุภินน) ของคน 2 คน (สสฐ) ปนกันเอาไว้ (ชน) ข้าวของ (พหูชนาน) ของคนหลายคนก็ดี (สสฐ) ที่ได้เอาปนกันไว้ (สียา) เฟิงมิ (เตสุ) ระหว่างเจ้าของนั้น (เอโกจ) คนใดคนหนึ่ง (มโตะแล) ได้ตายไป (อสสทเวย) (จีวนโตะ) เจ้าของคนที่ยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นเจ้าของข้าวของนั้น (สสฐ) ของที่ปนกันเอาไว้ (โหติ) ก็เป็นดังที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งอธิบายโดยละเอียดได้ว่า สิ่งของของคนหลายคนที่ได้นำเอามาปนกันไว้ คือเป็นของอันเดียวกันในระหว่างเจ้าของนั้น ถ้าหากตายเสีย 1 หรือ 2 คน ของส่วนของผู้ตายที่นำเอาไปปนกันไว้ ก็เป็นของผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยไม่ตกถึงญาติพี่น้องของผู้ตายเลย

อธิบายโดยละเอียดได้ว่า คนที่ก่อนจะตายได้ส่งของอันเป็นส่วนของตนที่ยังไม่ได้แบ่งยังเป็นของอันเดียวกันอยู่กับของคนอื่น ให้กับลูกของตน ถือได้ว่ายังไม่ได้มอบให้ลูกของมัน¹

2. ลักษณะการแบ่งมรดกระหว่างลูกเมียหลวงและลูกเมียน้อย

2.1 การแบ่งมรดกระหว่างลูกเมียหลวงและลูกเมียน้อย ที่แม่ทั้งสองมีชาติสกุลเสมอกัน ให้แบ่งเท่ากัน

ลูกเมียหลวงก็ดี ลูกเมียน้อยก็ดี มีฐานะเสมอกัน ควรแบ่งของให้เท่ากัน

พ่อมียะ 2 คน เมียคนแรกไม่มีลูก จึงไปแต่งงานกับเมียคนหลัง มีลูก 1 คนก็ดี 2 คนก็ดี เมื่อพ่อแม่ตาย มรดกของเมียคนแรกก็ตกให้แก่ลูกของเมียคนหลัง มรดกของเมียคนแรกก็ตกให้แก่ลูกของเมียคนหลัง ญาติพี่น้องของเมียคนแรกก็ไม่ควรไปว่าอะไรเขา หรือว่าลูกของเมียคนแรกมีมรดกของแม่ย่อมตกให้แก่ลูก²

2.2 การแบ่งมรดกระหว่างลูกเมียหลวง และลูกเมียน้อยที่เป็นทาสให้ลูกเมียหลวงได้มากกว่า

หากว่าผู้ชายได้หญิงมาเป็นเมีย โดยเสียค่าตัวแล้วแก่พ่อแม่มัน หากชายละทิ้งไปเสียค่าตัวเท่าใดให้คืนแก่ชาย ความเป็นผู้เมียให้สิ้นสุด ของที่ทำมาหาได้ด้วยกัน แบ่งเป็น 4 ส่วน หญิงเอา 1 ส่วน ชายเอา 3 ส่วน หากหญิงไม่รู้จักทำมาหากิน อย่าให้มันสักสิ่ง หากว่าเขาอยู่ร่วมสร้าง

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้า 89-90. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีชัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบน ไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1359-1360.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอดอง : ไบลานหน้า 23-24. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณคร, อ้างใน พิธีชัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 121-122.

ด้วยกัน ก็ให้แบ่งเป็น 4 ส่วน หญิง 1 ส่วน ชาย 3 ส่วน หากว่าผู้ใดตายก่อนทรัพย์สินให้ไว้แก่ลูกทั้งหมด หากว่าไม่มีลูกก็ให้ไว้แก่เมียมัน ญาติพ่อแม่ฝ่ายชายอย่าว่าอะไรแก่กันเถิด¹

3. ลักษณะการแบ่งมรดกแก่ลูกเลี้ยง

3.1 การแบ่งมรดกแก่ลูกเลี้ยงที่นำมาเลี้ยงเป็นลูกตน มีสิทธิในมรดก

พ่อแม่ได้เอาลูกคนอื่นมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมก็ควรแบ่งให้ครึ่งส่วน²

3.2 การแบ่งมรดกแก่ลูกเลี้ยงที่นำมาเลี้ยง ภายหลังจากที่พ่อหรือแม่ผู้นำมาเลี้ยงตายไปก่อน ได้สิทธิในมรดก

เมื่อพ่อแม่เขา (ลูกบุญธรรม) ตายแล้ว แม่เขาจึงเอาลูกท่านมาเลี้ยงเป็นลูกที่ดี แม่เขาตายแล้ว พ่อเขาตายแล้วจึงเอาลูกเขามาเลี้ยงก็ดี อันนี้ไม่ควรให้ได้ทั้งส่วน ให้ผ่าครึ่งออกเป็น 2 ส่วน แล้วให้แก่ลูกผู้เลี้ยงส่วนจึงควรแล หากว่าลูกเจ้าเรือน ไม่มีลูก 2 จำพวกนั้นก็ควรได้สืบเรือนแทน³

4. ลักษณะการแบ่งมรดกระหว่างลูกแก่ลูกใหม่ที่ติดพ่อแม่ มาอยู่ด้วยกัน

4.1 การแบ่งมรดกระหว่างลูกติดพ่อติดแม่ มาอยู่ด้วยกันให้มีสิทธิเสมอกัน

แม่เจ้าของเรือนมีลูก 1 หรือ 2 คน สามเณรมายู่ด้วย และมีลูกด้วยกัน ก็ควรแบ่งมรดกให้ลูก 2 จำพวกนั้นเสมอกัน⁴

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 78. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1159.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอกคอง : ไบลานหน้าที่ 23. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาค การวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 121.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ไบลานหน้าที่ 21. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแพง, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 304.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 23. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 230.

4.2 การแบ่งมรดกระหว่างลูกพี่ลูกน้องกับพี่ใหม่ให้แบ่งเท่ากัน หากพี่ใหม่ไปแต่งงานใหม่ ต้องเอาส่วนแบ่งนี้แบ่งครึ่งอีกทีหนึ่งให้แก่ลูกพี่ลูกน้อง

ลูกกับพี่ใหม่ไม่มี เมียซึ่งเป็นเจ้าเรือนตายก่อน มรดกให้แบ่งครึ่งให้แก่ลูกพี่ลูกน้องหนึ่ง ให้แก่พี่คนใหม่ครึ่งหนึ่ง ให้พี่ใหม่อยู่บนเรือนนั้น อย่าพาเอามรดกไปอยู่กับเมียใหม่ เมื่อพี่ใหม่จะไปจากเรือนนั้นทรัพย์สินนั้นให้แบ่งครึ่ง ให้แก่ลูกครึ่งหนึ่ง¹

4.3 การแบ่งมรดกระหว่าง ลูกติดแม่มาอยู่กับพี่ใหม่ ลูกพี่ใหม่มีสิทธิในมรดกมากกว่า ครึ่งหนึ่ง

ผู้หญิงหากมีลูกกับพี่คนก่อน 1 คนก็ดี 2 คนก็ดี แม่เขาพามาอยู่กับพี่คนใหม่ และแม่กับพ่อใหม่ หากมีลูก 1 คนก็ดี 2 คนก็ดี เมื่อพ่อแม่ตายก็ควรแบ่งมรดกแก่ลูกผู้มาอยู่กับแม่ครึ่งส่วน ลูกอันเกิดกับพ่อใหม่นั้น ได้ครึ่งหนึ่ง ก็เป็นการสมควร²

4.4 การแบ่งมรดกแก่ลูกที่เกิดก่อนเกิดหลังตามกฎหมายโคธาราชฎ

ข้าไพร่ เอาพ่อค้า ข้าขุน หมายนา ซึ่งไม่ใช่ข้าหลวง บุคคลเหล่านี้ไปแต่งงานกับไพร่หรือจะหย่ากัน เพียงให้สินของอันพามาอยู่ด้วยตอนแรก ส่วนของลูกอย่าให้ไพร่ ต้องไว้กับแม่ทั้งหมด อย่าได้พามาบ้านเมียคนแรก (เรือนหลัง) แม้นเจ้าของบ้านตายก็ดี อย่าได้พามาบ้านเมียคนแรกของพี่เมียคนแรกก็อย่าพามาบ้านเมียคนหลัง หรือว่าพ่อแม่พี่น้องวงศ์ตระกูล หากอนุญาตก็ทำได้³

5. ลักษณะการพิจารณามรดกที่ได้รับจากท้าวพระยา

เรื่องประกอบเกียรติยศที่ได้รับจากท้าวพระยา หากเจ้าของผู้ได้รับตายต้องคืน ส่วนข้าวของวัตถุที่ได้มาด้วยตนเอง หรือเป็นรางวัล เป็นของเมียหลวง

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับนอทอง : ไบลาน หน้าที่ 23. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 121.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอทอง : ไบลาน หน้าที่ 23-24. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายด้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 121-122.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับนอทอง : ไบลานหน้าที่ 20-21. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 118-119.

บุคคลหนึ่ง มันไปปฏิบัติรับใช้แก่ท้าวพระยา ท้าวพระยาให้มันไปครองบ้านครองเมือง เมื่อมันตายไปทรัพย์สิ้นทั้งมวลให้ไว้แก่ลูกเมียหลวงจนสิ้น นอกจากนี้หากมันได้สร้างวัตถุอันใดไว้แก่ท้าวพระยาที่มันอาศัยเท่าใดก็เอาเท่านั้น สิ่งที่ยังไม่ได้สร้างให้ก็อย่าเอา หากมันเอาข้าวของที่ทำด้วยตัวเองก็ดี ข้าวของที่ท้าวพระยาให้แก่มันก็ดี แก่ใครก็ดี ก็ได้ เหตุว่าท้าวพระยาให้แก่มันเป็นรางวัลแก่มันแล้ว เจ้าพระยาจะเอาคืนไม่ได้ เป็นเหมือนคั่งพระยาสุโขทัย เอาของไถ่เอาราชกุมาร ทั้งสองให้แก่ชุกพรหมณ์แล้ว เมื่อท่านพรหมณ์ตาย ก็ให้เปล่า เมื่อไม่มีญาติวงศ์แห่งพรหมณ์เอา ข้าวของเหล่านั้นจึงค่อยตกมาเป็นของตน

ข้าวของที่ท้าวพระยาประทานเพื่อประดับยศประดับศักดิ์ เช่น รมจักร ชันเงิน ชันทอง แก้วแหวน ยังเป็นของพระยา เพียงแต่นำมาเป็นเครื่องประดับยศ ศักดิ์ เท่านั้น หากมันตาย ข้าวของเหล่านั้นก็กลับคืนมาเป็นของพระยาดังเดิม มันจะยกให้ใครไม่ได้

ส่วนสาอากรก็ดี บ้านเมืองก็ดี ที่ท้าวพระยามอบให้ไปรักษา มันจะเอาไปยกให้เป็นท่านแก่บุคคลใดก็ไม่ได้ เหตุไม่ใช่ของมัน หากลูกเมียก็ดี พี่น้องวงศ์ก็ดี ของมันไม่มีสักคน มันก็ไม่ได้ให้ท่านแก่บุคคลใด มันตายไปทรัพย์มรดกของมัน ทั้งหมดก็ควรตกแก่ท้าวพระยาผู้มันปฏิบัติอยู่นั้น

6. ลักษณะการพิจารณามรดกของพระภิกษุ

การแบ่งมรดกของพระภิกษุที่มรณภาพ หากไม่ได้ให้ใครไปแต่แรก ทุกอย่างตกเป็นของคณะสงฆ์ทั้งหมด

ได้ข้าอันเกิด (ขาดหายไป) นั้นแล อหิมโดยทิวาสติมเม ภณทกโหตุ อิตถนนา เมื่อภิกษุ (จะมรณภาพ) ได้กล่าวถ้อยคำว่า หากข้าตายไป ข้าวของของข้าเหล่านี้ จึงเป็นของบุคคลผู้มีชื่อดังนี้ เกิด แล้วจึงมรณะกรรมไปให้สงฆ์ เป็นเจ้าของวัตถุเหล่านั้น เหตุที่อาจารย์เจ้าไม่ได้ทำตามคำสั่งที่ว่า ถ้าหากข้าตายของของข้าให้ตกได้แก่บุคคลผู้มีชื่อนี้เกิด ก็เพราะคำสั่งของผู้ตายนั้นไม่มีผล เนื่องจากไม่ให้หยิบยกให้กับมือในยามนั้น (ก่อนมรณภาพ) จึงให้ตกเป็นของสงฆ์ทั้งสิ้น หากได้สั่งไว้และหยิบยกไว้ในตอนนั้นก็ให้เป็นผลได้

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 67-69. ปวิวรรตโดยอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่อารบในบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1148-1150.

ภิกษุตายที่วัดก็ดี ข้าวของยังอยู่ที่บ้านก็ดี ถ้าไม่ได้สั่งให้แบ่งปันแก่ผู้ใดของนั้นก็ตกเป็นของสงฆ์ทั้งหมด แต่ถ้าเขาสั่งไว้ว่าให้กับบุคคลใด โดยสั่งว่าอันของกูแบ่งให้มึงตั้งแต่บัดนี้และได้แบ่งให้เมื่อเขามีชีวิตอยู่ สงฆ์ก็ไม่อาจเป็นเจ้าของได้ คือ ไม่เป็นของสงฆ์

หากภิกษุสั่งด้วยความอาลัยว่า ถ้ากูตายของอันนี้ให้มึงเอา แต่ถ้ากูไม่ตายก็ถือว่าไม่ได้ให้มึง แล้วภิกษุก็ตายไป อันภิกษุที่ภิกษุสั่งไว้ที่เป็นไปด้วยความอาลัย ดังนั้นของนั้นก็ตกเป็นของสงฆ์ คือ เป็นของสงฆ์อย่างเดียว ผู้ที่พระสั่งว่าให้กับเขานั้นก็ไม่ได้สมบัตินั้นเลย ปรากฏในปัตติมาวัคคปกรณ¹

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปกก่อง: ไบลานหน้าที่ 70, 72-73. ปรวรรคโดยอรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและอานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีชัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1339-1340, 1342-1343, 1349-1351.